

II.

HIRIGUNEA ETA ONDASUN HIGIEZINAK

Aro berri honen hasieran emango den beste ondorio garrantzitsu bat, harresi barruko esparruaren moldatze eta berrantolaketa izango da. Hasiera batean hori bideratzeko arrazoirik nagusienek gerrak sortutako ondorioetan izango dute oinarri, bereziki 1476 eta 1512ko suteen ondorioz. Hau dela eta, harresiak indartu eta berri-tu egingo dira eta halaber, defentsarako azpiegitura berrien sorrera bultzatuko da.

Baina hiri garapenari lotutako kezka, badiak izango duen berezko garapen ekonomikoaren erakusle ere izango dira. Hazkunde honen ondorioz bi prozesu azpimarratu ditzakegu: batetik, hainbat ondasun higiezinaren eraikuntza edo eskuratzea, garraiolari zein merkatarien beharrei erantzuteko. Hauen artean lonja da dudarik gabe eraikinik azpimarragarriena, baina dinamika horri lotuta, burdinolak eta errotak ere protagonista izango ditugu; azken hauek, gainera, lehen mailako produktuen hornidura kontrolatzeko tresna bihurtuko dira.

Bestetik, eta merkataritzaren gorakadaren itzalean, pertsona gehiagoren finka-pena emango da. Batzuetan harresi barruko esparruan beraien bizitokia topatuko dute, baina gehienetan hauetatik kanpo ezarriko dira, batez ere hirigunearen ondoan sortuko diren errebaletan.

1. Koroen arteko gerra, etengabeko arriskua

Errenteriaren historia egiterako garaian, hainbat egilek azpimarratu izan dituzte frantziar eta nafar gudarosteek 1476an eta, bereziki, 1512an eragindako suteak eta hauek hiribilduan izan zituzten ondorio larriak. Aipatutako bigarren urtean gertatutakoak hiribilduaren ia suntsiketa osoa ekarri zuen; hau dela eta, ikertzaile batzuek Errenteriako Aro Berria orduan hasi zela adierazi dute. Baieztapen honen inguruko balorazioetan sartu gabe, bi gertakariak Gipuzkoa inguruetan hainbat monarkiek zituzten interesen emaitza izan zirela esan dezakegu.

Isabel I.a erreginak Gaztelako tronua eskuratzearen ondorioetariko bat, ordura arte Gaztelako monarkiak mantentzen zuen harreman internazionalen aldaketa izan zen, Frantziarekiko adiskidantza politika etsaitasunean bihurtuz. Halaber, Ehun Urteko Gerraren ondorioz, 1453an, Frantziak ordura arte Ingalaterrako koroaren zati zen Akitania berreskuratu zuen. Ondorioz, muga egiten zuten lurraldeetan gerra arriskua areagotu zen eta baita horrek sortzen zituen ondorio ekonomiko eta demografikoak ere. Gipuzkoak ez zuen asko itxaron egoera berria pairatzeko. 1476an Errenteriak eta Oiartzunek beraien lehen sute ezaguna jasan zuten, Albreteko jaunak gidatutako tropek Hondarribia setiatzeko kanpainian eragindakoa. Orduz geroztik alerta-egoera ia etengabekoa izango da, eta Gipuzkoa eta bere biztanleak XVI. mendean zehar dinamika horretan sartuta egongo dira hainbat modutan.

Frantzia eta Gaztelaren arteko tentsioa XVI. mendearen hasieran areagotu egin zen, besteak beste bigarrenak 1512ko espedizio ingelesari laguntza emateagatik. Azken honek Guyena zeritzon lurraldea (Lapurdi) Ingalaterrako koroarentzat berreskuratzea bilatzen zuen. Geratariak eragin zuzena izan zuen Errenterian tropen lurreratzea Pasaian izan baitzen, ekainaren 8an, eta hurrengo egunean kanpaldia gure hiribildutik gertu egin baitzuten. Azkenean espedizioak ez zuen bere helburua lortu eta hala, gipuzkoarrek gidatutako ontziterian, ingelesek urte horretako urriaren 24an itzulerako bidaia hasi zuten, Donostia, Errenteria-Pasaia, Getaria eta Hondarribian itsasoratuz.

Tropen atzera-egite honek ondorio latzak izan zituen gurean. Egoera aprobetxatuz, eta Nafarroako gaztelar konkistaren testuinguruan, nafar-frantses gudarosteek erasoak jo zuten, Donostia eta Hondarribia setiatuz eta inguruak arpilatuz. Errenteriarentzat emaitza ezin okerragoa izan zen, erasoak hirigunearen harrapaketa, erreketak eta suntsipena ekarri baitzuen. Nahiz eta Lezoko eta Pasaiako auzotarren laguntza jaso, hiru etxek besterik ez zuten zutik iraun, Martin Perez Gabiriakoarena, Juan Zuri Zubieta-koarena eta Martin La Renteria-koarena. Hala zioten lekukotzek:

“no quedó ningund hedeñiço de casa en la dicha villa saluo las casas de Martín Pérez de Gabiria y de Joan Çuri de Çubieta y la casa antigua del capitán Martín de La Rentería. Que después que se retiraron los dichos franceses, alguna gente que del dicho lugar del Pasaje y del dicho lugar de Leço fueron a la dicha villa y con harto trabajo mataron el fuego que avía en las dichas casas se escaparon”¹⁷.

¹⁷ EUA, E-5-III-1-4, 285 au.-at. folk.

Ondorioz, soldadu ingelesei beraien etxeetara itzultzen lagundu zieten marinela zein itsas-gizonek, minez eta atsekabez bete zituen irudi bat ikusi zuten bidaia horretatik bueltatzerakoan. Halaxe zioen Sabad Isasakoak:

“este testigo fue de la dicha villa de La Rentería en vna nao de Martín de Arçabalo, vezino de la dicha villa, al regno de Ynglaterra, en vno con otras naos que fueron d’esta costa de la mar, con los yngleses que al tiempo estauan en esta Prouincia de Guipúzcoa para los llebar al regno de Ynglaterra. Y al tiempo que boluió del dicho viaje a la dicha villa de La Rentería, vio que la dicha villa y casas y yglesia d’ella estauan quemadas y muchos vezinos d’ella, espeçialmente mugeres, absentes de la dicha villa”¹⁸.

Tentsioa urte gutxiren buruan itzuli zen. Berriz ere, Nafarroako erresumaren konkistaren inguruan, nafar-frantsesek berreskuratze kanpaina bati ekin zioten. Oraingoan honek arrakasta izan zuen eta Gipuzkoan bertan ondorioak izan zituen, Hondarribia beraien esku geratuko baita 1521ko erdialdetik 1524ko martxora arte¹⁹.

Hori gutxi balitz, azken gertakari hauek baino hilabete batzuk lehenago, Erreterian eragin zuzena izan zuten beste hainbat gertaera eman ziren. Kasu honetan, Gaztelako Komunitateen Iraultzaren testuinguruan Gipuzkoan bizitako barne gatazkaz ari gara. Izan ere, 1520ko azken hilabeteetan eta 1521eko hasierakoetan, Probintzia barne-arazo batek astindu zuen. Lurralde bitan zatitu zen eta istiluak armak hartzeraino iritsi ziren. Esan bezala, Erreteria lehen mailako protagonista bihurtu zen Cristóbal Vázquez de Acuña korrejidorearen izendapenaren inguruan sortu zen arazo honetan. Honen aurka Tolosa, Ordizia, Segura eta Hernani buru zituen taldea agertu zen; talde honetan, gainera, Oiartzun zegoen, zalantzarik gabe Erreteriarekin zirauten istiluen adibide bat delarik.

Hala, korrejidorearen aurka azaldu zirenek Irun, Donostia eta Erreterian erasoak burutu zituzten. Udal aktek hainbat berri utzi dizkigute hauen inguruan: defentsarako prestaketak (harresiak eraikiz eta azpiegiturak hobetuz) eta lan horietan parte hartu zutenen hainbat izen, hala nola Alzate, Zabaleta eta Zarauzko jaunena.

1512-1524 urte bitartean arazorik larrienak gertatu baziren ere, Gaztela eta Frantziaren tentsio belikoek ondorengo hamarkadetan jarraipena izango dute.

¹⁸ Ibidem, 297 au. fol.

¹⁹ Gertakari hauen inguruan Gipuzkoan bizi izan zen egoerarako, ikus TELLECHEA IDÍGORAS, J. I.: *Hernán Pérez de Yarza, alcaide de Behobia. Las Comunidades y la guerra de Navarra (1520-1521)*. Donostia: Dr. Camino, 1979; AZCONA, T. de: “Las relaciones de la Provincia de Guipúzcoa con el reino de Navarra (1512-1520)”. In: ORELLA UNZUÉ, J. L. (arg.), aip. lan., 283-329 orr.; ESARTE MUNIAIN, P.: *Navarra, 1512-1530. Conquista, ocupación y sometimiento militar, civil y eclesiástico*. Pamplona-Iruña: Pamiela, 2001; eta IRIJOA CORTÉS, I.: *Gipuzkoa, “so color de Comunidad. Conflicto político y constitución provincial a inicios del siglo XVI*. Donostia: GFA, 2006, 238 orr. (<http://www.artxibogipuzkoa.gipuzkoakultura.net/libros-e-liburuak/bekak-becas04-es.php> helbidean eskuragarri).

Lehenengo ikarak eta usteak 1534ko urtarrilean ditugu. Orduan, errejimenduak armak eskutan izan behar zituzten eta erregeen zerbitzura egon behar zuten pertsonen errolda eta errepertimendu bat egitea agintzen zuen. Bi ziren zerrenda hau egiteko arrazoiak: batetik, garai hartako arma eskasia eta bestetik, hiribilduaren egoera. Hala, udalbatzak zera adierazten zuen: “*estábamos en frontera e abía fama que se hazía gente en França*”²⁰. 1535-1538ko aktarik ez izateak hiribilduan izan ziren ondorioak jakitea galarazten gaitu, baina badugu ondorengo gerra kapituluaren berririk, 1541-1544 artean eman zena.

1542ko abuztuan, adibidez, hiribilduko haragi-hornitzaile zen Urruñako auzotar Martikot Irigoitiakoak, errejimenduari honek Errenteriako jurisdikzioan zuen azienta ziurtatu ziezaioten eskatzen zion. Arrazoa honakoa zen: “*se espera guerra entre França y España porque abía venido mucha gente de armas de guerra a la ciudad de Bayona e se temía que entrasen en esta provincia*”²¹. Urrirako gerraren ondorioak nabarmenagoak ziren, merkatal trafikoan eragina izan zutelarik. Juan San Vitoreskoa lonja-errentatzaileak kexa garratzak jakinarazten zituen: gerraren ondorioz, inguruko burdinolen jarduera etenda zegoen eta beraz, lonjan ez zegoen haietatik bertara pisatzera eramaten zen burdinik, udal errentarik nabarmenaren eta San Vitoresen kaltetan²².

Egoerak ere, justiziaren jarduera eta hainbat auziren garapena baldintzatu zuen. 1544ko abuztuan, adibidez, korrejidoreak Oiartzun eta Errenteriaren artean zegoen ahuntz batzuen atzematearen inguruko auzia 30 egunez bertan behera utzi behar izan zuen, frantziar tropen sarreraren inguruko zurrumurruak zirela eta²³.

Ondorioz, ez da harritzekoa Errenteriako errejimendua Lapurdiko auzotarrekin akordio batera iristea, bestetan sinatu zituzten komenioak mantentzeko; helburua, aurrekoetan bezala, gerrak ekonomian izan zezakeen eragina ahalik eta gutxienekoa izatea zen²⁴.

Eragin zuzenez gain, Monarkia Katolikoak beste leku urrun batzuetan aurrera eramane edo planteatu zituen guda ekintzek sortutakoak ditugu; besteak beste, Turkiarraren aurka Mediterraneoan zehar izan zirenak. Gogoratu behar dugu, Granadako konkistaren ondoren, inguruetakoko etsai musulmanik nagusia Inperio Otomandarra zela²⁵. Gatazka hau gainera, Frantzia eta Gaztelaren artekoa baretzen

²⁰ EUA, A-1-4, 7 au.-9 au. folk.

²¹ EUA, A-1-5. 152bis au. fol.

²² Ibidem, 157bis at.-158bis at. folk.

²³ EUA, C-5-II-9-1.

²⁴ EUA, A-1-5, 155bis at.-156bis au. folk.

²⁵ Ikus LAPEYRE, H.: *Las monarquías europeas del siglo XVI. Las relaciones internacionales*. Barcelona: Nueva Clío, 1979.

zenez areagotzen zen. Musulmanekin izandako tirabira nagusienak 30eko hamar-kadatik aurrera emango dira, Aljeria eta Tunisiako kanpainekin, bereziki. Guretik milaka kilometrora gertatu baziren ere, espedizio hauek udalbatzen finantza eta ogasunetan eragin zuzena izan zuten, Arrasateko kasuak erakusten ondo duen bezala. 1535ean antolatu zen eta gure auzotar Martin La Renteriakoa ontzidi-buru zuen espediziorako, adibidez, erregeak Probintziari gizonak eskatu zizkion²⁶.

Testuinguru honetan, ez da harrizkoa udal agintarien kezkarik larrienetako bat biztanleriaren defentsa izatea, tartean hiribilduko harresien konpontze, prestatze eta hobekuntza lanak zeudelarik. Batetik, mugaldeko eskualde batean oinarrizko defentsa baldintzak izateko; baina bestetik, hiritar eta landa munduaren banaketa sinbolikoa islatzen zuen elementua mantentzeko.

2. Hirigunearen garapena

Harresiek inguratzen zuten eremu barnean zeuden etxe, kale eta eraikinak inguruneke errefentzia sinboliko nahiz fisikoa ziren. Ikuspegi ekonomiko batetik, gune horretan azokak eta truke nagusiak ematen ziren, udalbatzak, horiek bertan egiteko eskumen eta araudia baitzuen. Politika aldetik, harresiek hiribildua errebaletatik eta, bereziki, landa eremutik, bere jurisdikziopean zegoen lurretik, bereizten zuten; eta gogoratu behar dugu hirigunetik kanpo bizi zirenek, honekiko eta bertan bizi ziren auzotarrekiko hainbat betebeharrak eta murrizketa zituztela. Azkenik, hiribilduetako hesiek osasun aldetik beraien esanahi eta erabilgarritasuna zuten; besteak beste, izurriteak izaten ziren garaietan, atak ixtearekin batera, kutsatutako pertsonak hiribildu barruan sartzea ekiditen baitzuten²⁷.

Nahiz eta babes-azpiegiturak izan, guda-gertakari ezberdinen ondorioek harresiek inguratutako eremua berreraikitze lanak behin baino gehiagotan oztopatu zituzten. Hainbatetan, gertaera lazgarri horien ildotik hirigunetik urrun lurrak eta etxeak zituzten familia edo pertsonak, horietan bizitzen bukatzen zuten. Gainera, ondorioen arabera, hemen ematen zuten denbora luzatu zitekeen eta horrek hirigunea uste baino motelako berreraikitzea eta populatzea zekarren. Halakorik gurean dokumentatua badugu. Hau ikusteko ez dago 1514 urtean hiribilduak erregeen aurrean esaten zituenak irakurtzea besterik: *“nyngund veçino de la dicha villa quiere hedificar casas en ella syn que primeramente sean reparadas las çercas de la dicha villa e abiendo las cavas de manera que puedan estar seguros”*²⁸.

²⁶ LEMA, J. A.; ROCHA MARTÍNEZ, C.; eta VILLANUEVA ELIAS, E.: “La respuesta de un concejo guipuzcoano ante la guerra: Mondragón, 1500-1540”. In: *Sancho el Sabio*, 12 (2000), 11-36 orr.

²⁷ Ikus ARIZAGA BOLUMBURU, B.: *Urbanística medieval (Guipúzcoa)*. Donostia: Kriseilu, 1990, 107 orr. eta hh.

²⁸ AGS. RGS. 1514-V.

Horietako auzotar bat Fernando Gabiriakoa izan zen. 1520an udal haustekundeetan gehiago parte ez hartzeko eskaera egiten zuenean, argudioetako bat 1512ko gertakariekin zerikusia zuen. Hain zuzen ere, orduan hiribildu barruan zituen etxeak (oso onak –“*muy buenas*”-, bere esanetan) erre zitzaizkiolaren ondorioz, “*se retraxo a bibir fuera de la villa a una su casería que tiene a media legua d’ella*”, alegia, hiribildutik ia 3 kilometrora²⁹.

Baina eragozpenak eragozpen, zalantzarik ez dago Errenteriak bere hirigunea gure garaian handitu zuela. Aitzindariak XIV. mende amaieran koka ditzakegu, azkeneko ikerkuntzek Kapitanenea kalea ordurako hiritartua zegoela azpimarratu baitute, hau da, uste zena baino 100 urte lehenago. Baliteke prozesu honek 1381ko epaiarekin zerikusia izatea. Orduan, Oiartzungo auzotar eta biztanleei hiri barnean etxeak izatera behartzen zitzairen eta ondorioz, hiriguneko populazioa handitu eta bere lehen hedapena emango zen, jatorrizko gunetik iparralderantz, badiarantz³⁰. Hala, Goiko Kale, Eliz Kale, Erdiko Kale eta Beheko Kalek osatzen zuten hasierako oinplanta karratuak hiruki formako baten itxura hartuko zuen. Ondorioz, Oreretan fundatutako hiribilduak lehen bultzada demografiko bat izango zuen XIV. mende amaieran. Baina ez da bakarria izango.

Berreraikitze eta zabaltzearen beste datu batzuk ikertzen dugun garaitik gertu ditugu, 1476ko erreketaren ondoren eta honen ildotik. 1479ko abuztuan, udalbatzak gune harresitua berreraikitze asmoa agertu zuen eta baita “*faser en ella casas e la ensanchar e acreçentar el seyño e edifiçios e reparos d’ella*”; horretarako, erregeei baimena eskatzen zien hainbat “*prados e juncares que están çerca de la dicha villa, que son comunes de la dicha villa e de la tierra de Oyarçun*” hartzeko³¹.

Asmo hauek arrakasta izan zuten, 15 urte beranduago, 1494an, harresi barruan zeuden eraikinak ez baitziren biztanleriaren hirigintza-beharrak asetzeko lain. Orduko asmoa harresiak zabaltzea zen, hiribilduak izandako demografia hazkundera dela eta: “*la dicha villa de Villanueva de Oyarçun se ha poblado de manera que es menester acresçentarse la çerca de la villa*”³². Urte horietan, gainera,

²⁹ AGS. CC. Memoriales y expedientes, 136-47.

³⁰ SARASOLA, N.: “La muralla de la Villa de Errenteria: Intervención arqueológica en el solar Kapitanenea 16”. In: *Oarso* (2006), 44-47 orr. Ald. IBÁÑEZ ETXEBERRIA, A.; eta AGUIRRE-MAULEÓN, J.: “Consideraciones arqueológicas en torno al urbanismo en Rentería en el siglo XVI”. In: *Bilduma*, 10 (1996), 29-43 orr. 1381eko epairako, ikus CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección documental del Archivo Municipal de Rentería. Tomo I (1237-1470)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1991, 17. dok.

³¹ AGS. RGS. 1479-VIII, 21 fol.

³² CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; y GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección documental del Archivo Municipal de Rentería. Tomo II (1470-1500)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997, 84. dok.

halako ekimenek erregeen oniritzia zuten, mugaldean zeuden populazio guneen babes-azpiegiturak hobetzeko eta indartzeko proiektua martxan jarri baitzuten³³. Horregatik, ez da harritzekoa hainbat urte geroago, 1503an, erregeek Juan Otsoa Alzatekoarena zen lursail bat erabiltzeko mandatua ematea. Lurra harresiaren eta ibaiaren artean kokatuta zegoen eta harresiaurre edo gotorleku bat eraikitzeko helburuarekin erabili nahi zen³⁴.

Udal aktetan, azken azpiegitura honen inguruan hartutako neurri batzuei buruzko berriak jasota geratu dira. 1523ko martxoaren 18an, adibidez, hainbat auzotarrek errejimenduari ordainketa-errekamazio bat egiten zioten, harresira eta gotorlekura bideratutako harri eta kare hornidura egiteagatik. Halaber, badakigu errejimenduak garai honetan Onofre Isastikoari harresi ondoan zuen baratze bat hartu ziola, “*para hazer un baluarte*” helburuarekin. Datuen gertutasuna ikusita, litekeena da adibide hauek testuinguruarekin lotura estua izatea, bereziki 1520-1521eko istiluek eragindako kalteekin³⁵.

Alabaina, gure epe kronologikoan harresien inguruan burutu ziren beste hainbat hobekuntza ez zeuden premia militarrei lotuak, hirigintza-beharrei baizik. Horren adierazle, gure garai osoan errejimenduak isunen bidez bildutako diruaren zati bat horietara bideratzen zuela da. 1523 urtean harresi “zaharren” inguruko aipamen bat badugu; egoeraz gain, uste dugu datuak ere antzinako azpiegiturari erreferentzia egiten diola, XV. mendearen amaierako zabaltzea egin zenean baino lehenago eraikitakoari, hain zuzen ere³⁶.

Ondorioz, Laurehunaren amaieran eman zen hirigintza-eraldaketak ez zuen aurreko harresiaren eraistea ekarri; aitzitik, hau mantendu egin zen, berria hainbat metro aurrerago eraikiz. Honen erakusle 1542an Gillen Isastikoaren eta Grazia Hendarakoaren artean eman zen eztabaida dugu. Hau lursail baten jabetzaren ingurukoa zen, zehazki, Jeronimo Isastikoaren baratzeen eta gotorlekuaren ondoren eta bi harresien artean (“*en medio de las dos cercas*”) zegoen bati buruzkoa³⁷.

³³ Donostian eta San Pedron egin nahi ziren lanen inguruan, ikus IRIXOA CORTÉS, I.: *Documentación medieval de los archivos municipales de Lezo (1470) y Pasaia (1361-1520)*. Donostia, 2011 (argitaratu gabe), 46. dok.; eta IDEM: *Pasaia: hastapenak (XIV-XVI. mendeak) / Pasaia: origenes (siglos XIV-XVI)*. Pasaia: Pasaia-ko Udala, 2009, 101 orr. Ikus baita, AGS. RGS. 1496-VIII, 6 fol.

³⁴ AGS. RGS. 1503-I, 187 fol.

³⁵ EUA, A-1-2, 1.go pieza, 26 au.-29 au., 37 au.-40 au. folk., eta EUA, A-1-5, 93 au.-at. folk.

³⁶ AYERBE IRIZAR, M.: “Errenteria. Orereta, 7. Torrekua dorretxea / Orereta, 7. Casa-torre Torrekua”. In: *Arkeoikuska* (2009), 357-358 orr.

³⁷ Ald. EUA, A-1-2, 1.go pieza, 50 at.-51 au. folk.; ibidem, 4. pieza, 7 at.-8 at. folk.; EUA, A-1-5, 155 at.-156 au. folk.

Gotorlekuaren eraiste lanak XX. mende hasieran, Eugenio Figurskik ateratako argazki batean (Irudia: Errenteriako Udal Artxiboa).

“Jesus Hominum Salvator” esaldiaren anagrama osatzen duten “IHS” hizkiak Andre Mari kaleko etxe bateko sarrera-arkuaren klabean. Hiribilduetako bizitza-eraikinetan ikusi dezakegun dekorazio elementuen adibide hau, XV. mende amaieran edo XVI. mende hasieran ugaritzen hasi zen (Argazkia: Iago Irijoa Cortés).

Batzuetan kexu hauek harresiak biltzen zuen gunearen arrakastaz eta horrek eskualdeko biztanleez haratagokoentzat zuen erakarpenaz hitz egiten digute. Hala ikus dezakegu Martin Gabiriakoak 1542an aurkeztutako salaketan. Martin kexu zen Graziana izeneko emakume bat, hiribilduan jaioa ez zena, etxetxo bat eraikitzen hasia zelako, non eta “*donde el conçejo tiene echada mucha tierra por fortificar la villa*”³⁸. Salaketak bi gauza islatzen ditu. Batetik, halako higiezinak eraikitzeke hiri-lurzorurik ez zegoela. Bestetik, hirigunean zegoen behar hau ez zela bakarrik hiribilduko auzotarrena, baita beste hainbat lekutatik etorritako jendearena ere. Honek, Errenteriak beste eskualde batzuetako pertsonak erakartzen zituela adierazten du, zalantzarik gabe badiaren garapen ekonomiko garrantzitsuaren ondorioz.

Honen ildotik, eta hainbat daturen bidez, gerra gertakarien edo izurriteen gainetik gure hiribilduak garapen demografiko positiboa ezagutu zuela antzeman daiteke³⁹. Errebalaren eraikuntza edo hiri-lurzorua aprobetxatzeko gabezia gain, 1535eko abuztuko datu batek ere ideia hori adierazten du: orduan, auzotarren batzar orokor batek Magdalena ondoko zelaietan zeuden lurrak erostea erabaki zuen, bertan hainbat etxe eta tailer eraikitzeke asmoz⁴⁰. Demografia hazkundearen ideia bera ondoriozta dezakegu elizaren handitze-lanak burutzerakoan, hauek aurrera ateratzeko lurrik gabe geratu zirenean. Hasieran, lan horiek azpiegitura hori konpontzeke eta hobetzeko beste helbururik ez zutela pentsa genezake; baina ez dago zalantzarik esparru sakratua handitzeko lanak geroz eta eliztar kopuru handiago bati behar den moduko zerbitzuak emateko izango zirela⁴¹.

Azken finean, hirigintza-kezka hauek guztiak udal-agintarien ohiko arazoetako batzuk ziren. Hainbat hiribildutan halako esparruak legedi zehatz eta zorrotza zuen eta babes-egiturak hobetzea besterik bilatzen ez zuen araudi bat baino askoz gehiago zen. Ongi antolatutako hirigintza batek, etxeen altuera eta sakontasunari buruzko xedapenen bidez arautua, edota osasungarritasun-baldintzei eta garbitasunari buruzko ordenantzek, hiribilduaren eta populazioaren izen onean eta ospean ere berebiziko eragina zuten.

Errenterian ez dugu halako ordenantzarik gure garairako. Bada 1544ko ordenantzetan txerriak gune itxietan haztera behartzen duen kapitulu bat, besteak beste kaleko-zoruan eragiten zituzten kaleengatik; baina, hori kenduta, gehiagorik

³⁸ EUA, A-1-5, 139 at.-140 at. folk.

³⁹ Badakigu 1524, 1541 eta 1542 urteetan izurriteak pairatu zirela. Ikus EUA, A-1-2, 2. pieza, 19 at., 50 au.-52 au. eta 63 au.-64 au. folk.

⁴⁰ EUA, A-1-4, 89 au.-90 at. folk.

⁴¹ EUA, A-1-2, 3. pieza, 28 at.-29 au., 30 au.-33 au. folk.

ez dugu⁴². Horrek, dena den, ez du esan nahi nolabaiteko araudirik ez zegoenik; aitzitik, badakigu –idatziz jaso ez badira ere- urteetan zehar hirigintzarekin zerikusia zuten hainbat erabaki hartu zirela. 1494ean hiribilduak lortu zuen errege-probisioan, etxeak harresiez kanpo eta hesien kontra eraikitzea debekatzen zen, hori egiten zuenari eraiste isuna jarritz⁴³. Xedapen hau ondorengo urteetan indarrean egongo da baina aldaketa txiki batekin; izan ere, eraikuntza egiteko errejimenduaren baimena beharrezkoa izango da eta gainera, honek eraikinaren eraispin edota berreraikitze agindua emateko eskumena bere gain hartuko du⁴⁴. Hauez gain, eraikin berrien inguruko neurriak ere jarri ziren: besteak beste, altuera ezin zen ganbara bat baino altuagokoa izan eta, 1527an Isasti batxillerraren oinordekoen aurkako salaketak islatzen duen bezala, etxearen handitzeak kalea okupatzen bazuen, ezin zuen oinezkoen pasabidea eragotzi⁴⁵. Halako neurriak denda, tailer, errementeri eta ogibideekin zerikusia zuten eraikinei ere ezarri zitzairen, ez baitugu ahaztu behar halako azpiegiturak etxeen beheko solairuetan ezartzen zirela.

Halaber kale, ubide eta erretenen garbiketari buruzko mandatuak egongo dira; horiekin batera, partikularrek egiten zituzten kaien ikuskatzeak edo udalbatza-erai-kinen mantentzeari lotutako neurrien berri izango dugu⁴⁶.

Hirigunea narriatzen zuten eragilerik nagusienak suteak baziren ere, Erreterian garrantzia duen beste bat dugu, hiribilduaren kokapenarekin zuzenean lotutakoa. Gogoratu behar da historian zehar Erreteria badiaren ondoan kokatua egon dela eta urez nahiz itsasgoran ureztatzen ziren paduraz eta zingira-lurrez inguratua. Ondorioz, itsasoa kalte ugari sortuko dituen eragilea izango da. 1497an hiribildu-ko kaia eraikitzeke eta konpontzeko beharra aipatzen zen, itsasgorek sortutako kalteak zirela eta; dirudenez, ura hirigune barruraino sartzen zen eta etxeei kalte handiak eragiten zizkien⁴⁷. Berrogei urte beranduago, 1535ean, arazo berdinak elizaren kanpandorra larri ondatu zuen⁴⁸. Halaber, 1539an, euriteek eta ur-goral-
diek kalte nabarmenak sortu zituzten, pertsonak nahiz animaliak ohiko bideetatik joatea galaraziz:

⁴² Beste arrazoen artean, zorua hondatzen zutelako. Ikus EUA, A-6-1-2, XLI. ordenantza.

⁴³ AGS. RGS. 1494-XI, 146 fol.

⁴⁴ Ald. adibidez, EUA A-1-4, 93 at. fol.

⁴⁵ EUA, A-1-2, 3. pieza, 44 at.-45 at. fol. Altueraren inguruko xedapenen adibide baterako, ikus EUA, A-1-4, 90 at. fol.

⁴⁶ EUA, A-1-2, 2. pieza, 73 at.-75 au. folk.; eta EUA, A-1-5, 108 at.-109 au. eta 122 at. folk.

⁴⁷ “quando la mar creçe entra el agua en la dicha villa e faze algunos dannos en las casas d’ella”. AGS. RGS. 1497-II, 267 fol.

⁴⁸ EUA, A-1-4, 86 at. fol.

“que esta villa tenía malos caminos desde Pontica haz a la casería de Juan Liçardi e también az Eançi. Especialmente debaxo de San Salvador, pasada la puente de piedra, cada vez que llueve toma el agua el camino, de manera que ningund hombre no puede pasar a pie (...) e asy bien está caydo la puente de la tejería (...)

Otrosy, (...) al tiempo que lluebe e el agua que viene de la casa de Martín Gaztelu az a la villa, antes que llegase a las puertas de la dicha villa, solían yr por fuera de la dicha villa az al baluarte parte, e parte az a la huerta de Miguel de Goyçqueta; porque Gerónimo de Ysasti a çerrado el camino cursado por donde solían yr la dicha agua e ha hecha [sic] dentro a la dicha villa e entra la dicha agua e toda(s) las suçiedades que trae, por donde le viene daño e perjuizio a toda la dicha villa”⁴⁹.

Halako egoerak ekiditeko lanik nagusienetako bat, badia eta bertaratzen ziren ibai nahiz errekek garbitzean zetzan. Jakina da mendeak joan ahala portua pixkanaka lohiz betetzen joan zela, ontzien ainguratzea bokaletik geroz eta gertuago zeuden gunetan egitera behartuz. Prozesua era naturalean gertatu bazen ere, Donostia bezalako hiribilduek nahiz eskualdeko biztanleen jarrerak eta utzikeriak berebiziko eragina izan zuten: zaborra, zikinkeria, gantza eta lastarako erabiltzen ziren zuhaitz edo harriak botatzeak ikaragarritzko gogortasuna zuen nahasketa sortzen zuten⁵⁰. Behin baino gehiagotan, Errenteriak bere auzotarrei eta baita merkatarari nahiz garraiolariei ere, beraien ontzietatik botatako lasta garbitzeko, kanalera botatzen zituzten harriak kentzeko edota bertan behera utzitako ontziak ateratzeko deia egin zien⁵¹.

Esan dugun bezala, batzuetan ubide eta kanaleen irekitzeekin lotutako lanak egingen ziren. Ditugun datuen arabera, gainera, hauek atzerritarren esku utzi ziren. 1535eko irailean, adibidez, errejimenduak Flandrian zegoen bere alkate Onofre Isastikoari zera agindu zion: “*que traiga un maestro para abrir la canal, ygoalado por un año e las herramientas que neçesarias les pareçiere, e que benidos, sus merçedes pagarían el coste*”⁵².

⁴⁹ EUA, A-1-3, 9 at.-10 at. folk.

⁵⁰ Ikus. GOIENETXE PATRÓN, R.: “El informe Villalobos sobre el puerto de Pasaia (1617) o cuatrocientos años de propuestas para una ordenación lógica y racional del puerto y su gobierno”. In: *BEHSS*, 43 (2010), 419-470 orr.

⁵¹ EUA, A-1-4, 22 au. eta 86 au.-at. folk.; EUA, A-1-2, 2. pieza, 22 at. eta 29 au.-at. folk.

⁵² EUA, A-1-4, 95 au.-96 au. folk. 1571 urtean, Oiartzun eta Errenteriak errebaleko eta Ugarritzeko kai eta kanaleko konpoketa eta garbitze lanak enkantean atera zituzten, garbiketa ezak merkataritzari eragiten zizkion kalte larriak zirela eta. Ikus EUA, C-5-II-11-1, 243 au. fol.

2.1. Dorretxeak

Zalantzarik gabe, Erdi Aroko eraikin nabarmenetakoak dorretxeak dira. Askotan landa-munduarekin eta banderizoekin zuzenean lotu badira ere, guztiak ez ziren halakoak; hiribildu eta hirietan ere eraiki egin ziren. Azken hauek gune harresituak zituen ateetan bezalako leku estrategikoetan kokatzen ziren, erasoan aurrean defentsa hobea izateko. Eraikin handi eta sendoak ziren inguruko etxeekin alderatua, hauetako gehienak egurrez eginak baitzeuden. Itxura horri esker, dorretxeek sekulako ikus-indarra zuten hiribilduko biztanleentzat. Horregatik, familia nagusien inbertsio puntu ere izan ziren, beraien izen, ospe eta gizarte-maila nabarmentzeko elementu bikainak bihurtuz.

Gaur egun, Errenteriak aurrez-aurre dauden Morrontxo eta Torrekua izenekoak mantentzen ditu. Hiriguneko lekurik altuenean kokatuak, antzinako Nafarroako atearen sarreran daude, erresuma horretatik joan-etorrian ibiltzen ziren oinezkoak sartzen ziren lekuan. Beraien kokapenak, beraz, hiri munduko dorretxeek zutenaren adibide argia dira: harresiaren ondoan eta hiribilduko ateak bezalako leku estrategikoetan.

Bi hauek ezagunenak badira ere, gurean beste hainbat izan zirela badakigu, tartean lan ezberdinek jaso dituztenak: Gaztelu, Urdinso, Orozko eta Urantzu jauregia, hain zuzen ere⁵³. Horietako batzuk gure garaian azaltzen diren pertsonen abizen edo ezizenei aipamena egiten diete: “Morrontxe” goitizenaz ezagutzen zen Juan Migelez Arranomendikoari, Hernando Orozkokoari edota Martin La Renteria-Urantzukoari, besteak beste. Pertsona hauek eta dorretxeen izenak bat-etortzea, hain zuzen, gure ustetan eraikin horien lehenengo jabeen aurrean gaudela adierazten du; edo, behintzat, etxe horiei izena eman zietenak horiek izan zirela.

Aurreko datuen arabera, Errenterian gutxienez 6 dorre egon ziren. Horrenbesteko kopurua egotea hiribilduak zituen bost ateen eta gaur egun kontserbatzen diren dorretxeetan oinarrituz azaldu daiteke; alegia, ate bakoitzean bi dorretxe zeudela. Honek, gaur egungo hainbat egilek diotena geure eginez, momenturen batean 10 dorretxe inguru egon zirela esan nahiko luke⁵⁴. Kopuru handiegia dirudien arren, ez

⁵³ GÓÑI LARRAÑAGA, J.: *Historia de Rentería*. Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1969, 66 orr.; TELLECHEA IDÍGORAS, J. I.: “Rentería a fines del siglo XVIII. Dos documentos de J. I. Gamón”. In: *BEHSS*, 8 (1974), 269 orr. (267-318).

⁵⁴ Hala diote HH. EE.: “Informe sobre Torrekua”. In: *Bilduma*, 7 (1993), 31 orr. (zenbaki monografikoa); eta AMUNDARAIN GANGOITI, M. L.; eta GEREÑU URZELAI, M.: “Santa Klara, 3 (Errenteria) / Santa Clara, 3 (Errenteria)”. In: *Arkeoikuska*, 2004, 393 orr. (392-393).

da ez-ohikoa Bizkaiako hainbat kasurekin alderatzen badugu: Balmasedak 18 zituen 1487an; Bilbok eta Portugaletetik, aldiz, hamabi 1500 urtean; eta kopuru berdina zuten Lekeitiok XVI. mendearen lehenengo erdian⁵⁵.

Morrontxo eta Torrekua, biak parez pare. Biek, bien artean zegoen atea kontrolatzen zuten, Nafarroa eta Oiarzundik zetozen edo bertara joan nahi zuten ibiltari, zamari zein zaldien sartu-itenaren lekuko zuzenak zirelarik (Argazkia: Iago Irijoa Cortés).

⁵⁵ Ald. GONZÁLEZ CEMPELLÍN, J. M.: “Las casas-torre en la Bizkaia de los siglos XV y XVI. El caso portugualejo”. In: DÍAZ DE DURANA, J. R. y REGUERA, I. (arg.): *Lope García de Salazar: banderizo y cronista. Actas de las II Jornadas de Estudios Históricos “Noble Villa de Portugalete”*. Bilbo: Ayuntamiento de Portugalete, 2002, 80 orr. (65-93). Borja Aguinagaldek berriz, Donostiako hiru ateetako bakoitzean bi dorreoi eraiki zirela zioen. Ikus AGUINAGALDE, Fco. B. de: “La reconstrucción de un espacio urbano. Vicisitudes de las torres del Preboste, en la calle de las carnicerías (Embeltrán). Siglo XV-1813”. In: *BEHSS*, 23 (1989), 112 orr. (79-131).

Errenteriarri dagokionez, informazio gehien kontserbatu duena Urantzu edo La Renteria jauregia izan da, zalantzarik gabe bere jabearen garrantziagatik. Alabaina, eta gutxi batzutan *dorre* izenarekin aipatua izan bada ere, gehienetan jauregi bezala egiten zaio aipamena. Horregatik, gure ustetan ez zen dorretxea bezalako eraikin irmo eta babes-kutsuko bat, harriz erakitako, hiritar edo bizileku kutsu handiagoko eta ondoko etxeetatik bereizten lagunduko zuten elementu apaingarriez hornitutako eraikina baizik⁵⁶. Izan ere, dokumentazioan aipatzen zaizkion mugek harresiaren ondoan kokatzen badute ere, ez dute hiribilduko aterik aipatzen. Hori dela eta, jauregi errenazentista batekin zerikusi handiagoa izango zuen, familiak eskuratutako ohorea eta izen ona islatzeko egin zena⁵⁷.

Antzeko kasuan dugu Hernando Orozkokoaren dorrea. 1811ko datuek erortzeko zorian dagoen eraikin bat bezala aurkezten digute. Orduan aipatzen den koka-pena honakoa da: Beheko Kalean eta bi etxe artean. Ondorioz, ez zegoen ate baten ondoan. Hasiara batean, honek bere dorre izaera baztertu beharko luke baina Kapitainenearekin ez bezala, Orozko ez da behin ere jauregi bezala izendatzen eta hau dela eta, uste dugu kasu honetan dorre baten aurrean gaudela, nahiz eta hiriko sarrera baten ondoan kokaturik ez egon⁵⁸.

Beste dorretxeei dagokienez, dokumentazioak hainbat datu ematen baditu ere, ikerkuntzek jaso dituzten izenekin lotzea nahiko zaila da. 1535 urtean Frantzisko Igeldoren dorrea azaltzen zaigu, agian Lope Martinez Isastikoak aipatzen duen oinetxearekin lotura izan dezakeena⁵⁹. Aurreko urtean Juango de la Torre da halako eraikin baten jabe dena; bere abizenaren eta eraikinaren ezaugarrien arteko bat-etortze horrek Torrekuan pentsatzera eramán gaitzake, nahiz eta hipotesi hori ziurtatzeko bestelako informaziorik ez izan⁶⁰. Gazteluri dagokionez, ez dugu garai honetan inolako daturik topatu. Badakigu 1598an “Gastelako dorre” bezala egiten zaiola aipamena eta beraz, zilegi da pentsatzea ate horren ondoan zegoela, hau da, Donostiarako bidean (“Gaztelarako bidean”) zegoena. Alabaina, XVIII. mende amaieran Goiko Kalen kokatzen da, Torrekua edo Morrontxori dagokion lekuan⁶¹.

⁵⁶ Ald. ARÍZAGA BOLUMBURU, B., aip. lan., 263 orr. eta hh. “Jauregi” eta “dorre” aipamenaren inguruan, ikus GAO-AGG MEJ 14. Ald. *Toponimia de Errenteria*. Errenteria: Errenteriako Udala, 2003.

⁵⁷ HH. EE.: *Errenteriako eraikuntza historikoak: udaletxea, Madalena ermita, Morrontxo dorrea, Zubiaurre jauregia, Kapitain etxea*. Errenteria: Errenteriako Udala, 1997, 215 orr. eta hh., bereziki 229-230 orr.

⁵⁸ *Toponimia de Errenteria*, aip. lan., eta bereziki, EUA, D-4-1-1.

⁵⁹ EUA, A-1-4, 96 au.-at. folk.; eta MARTÍNEZ DE ISASTI, L.: *Compendio historial de la M. N. y M. L. Provincia de Guipúzcoa*. San Sebastián: Ignacio Ramón Baroja, 1850 (Amigos del Libro Vasco-ren faksimil argitalpena, 1985), 94 orr.

⁶⁰ Aipamenerako, ikus EUA, A-1-4, 56 au. fol.

⁶¹ *Toponimia de Errenteria*, aip. lan. Lan honetan Gaztelu leku, etxe eta dorretxe bezala jasotzen bada ere, uste dugu lehenengoa beste biek ez datorrela bat. Alegia, kokapena ez dela berdina.

Hain zuzen ere, azken hau 1526an dokumentatua dugu, Frantzisko Arranomendi-koaren oinordeen dorretxeak (Morrontxo) eta Jeronimo Isastikoarenak jasotzen direnean⁶². Ez dugu uste bi pertsona izen aipatzean dorretxe ezberdinez hitz egiten ari direnik: 1530ean Isasti, Frantziskoren iloba zena, bere ama andre Marina Arranomendikoarekin dorretxe batean bizi zen eta, gure ustetan, eraikin hau Morrontxori dagokio. Frantzisko hil ondoren, dorrea honen arreba Marinaren esku geldituko zen, zeinak, gutxienez, 1535 arte jabetzen artean izan zuen⁶³. Honen ildotik, egile batzuek, XVI. mende erdialdean Morrontxo Migel Lasaokoaren emazte, Katalina Aragoikoa erreginaren dama, eta 1554an zendutako Maria Lezokoaren eskuetara pasa zela diote. Ustez, azken honen guraso ziren Gillen Lezokoa eta Grazia Ierobikoa izan ziren bera baino lehenago dorretxeko jabe. Alabaina, Graziaren 1570eko testamentuak ez du horren inguruan ezer aipatzen eta baliteke Mariak beste bide bati esker higiezin hori eskuratzea⁶⁴.

Azkenik, hainbat testamentuk beste dorre baten inguruan emandako informazioaz hitz egin behar dugu. Batetik Martin Granadakoaren 1540koa dugu, non, jabe zen dorrearen kokapena adierazterakoan, honakoa zioen: “*ateniente a las cercas d’ella, junto con la puerta que sale desde la dicha villa para Leço*” edo beste era batera esanda, “*que sale de la plaza a los junctales*”; hau da, Zumardira ematen duen atean. Badakigu bere sotoek upategi funtzioa bete zutela, bereziki Ribadaviatik ekarritako ardoarentzako, dorretxeetan ohikoa zen erabilpen bat eman zitzaizalarik⁶⁵.

Bestetik, eta aurreko eraikina identifikatzeko baliogarria dena, Martinen arreba Maria Martin Granadakoaren 1570ko testamentua dugu. Bertan, dituen ondasunen artean bere anaiaren dorrea aipatzen du, “Arizabalo dorretxea” bezala izendatzen duena. Datu honek, gainera, beste hausnarketa batera garamatza: Hernando Orozkokoaren etxea eta Arizabalokoarenak garai honetako udalbatzar gehienak ospatzen diren leku izanik, halako batzarrak dorretxeak bezalako eraikin azpimarragarrietan egiten zirela pentsa dezakegula, hain zuzen ere.

⁶² EUA, A-1-1, 16 au. fol.

⁶³ GAO-AGG CRI 2,2 eta EUA, A-1-4, 94 at.-95 au. folk.

⁶⁴ Testamenturako, ikus GPAH-AHPG 3/2013, 67 au.-73 au. folk. (3. foliazioa). Baliteke ondoren, hil baino lehenago, Maria Lezokoaren eskuetara bahitura bidez igarotzea eta hemendik bere seme Frantzisko Lasaokoarengana. Morrontxoko jabeen ondorengotzaren inguruan, ikus PONTE ORDOQUI, E.: “Torres medievales de Rentería: Torrekoa y Morrontxo”. In: *Bilduma*, 1 (1987), 53-68 orr.; eta bereziki, HH. EE.: *Errenteriako eraikuntza historikoak...*, aip. lan., 113-121 orr. Nahastea areagotu egiten da Arizabalo-Granada dorretxeko andre Maria Martin Granadakoa zenak, andre Maria Lezokoa izeneko alaba izan zuela kontuan hartzen badugu. Bere testamentuan Maria Martinek dorre hori bere alaba eta honen senar Albiz doktoareari uzten zien, baina ondasunen salmenta edo eskualdatzea debekatuz. Halakorik egitekotan, salmenta edo eskualdatzea baliorik gabe geldituko zen eta dorrea jesuiten eskuetara pasako zen, bertan eliza edo monastegi bat fundatzeko asmoz. Testamenturako, ikus GPAH-AHPG 3/2013, 35 au.-41 at. fol. (3. foliazioa).

⁶⁵ ARChV. Pleitos Civiles. Fernando Alonso, Fenecidos, 68-6, 7 at. eta 22 au. folk.

2.2. Burdinolak, errotak eta beste hainbat higiezin

Dorretxez gain, badaude hiribilduan edo bere inguruetan kokatutako hainbat erai-kin interesgarri, hala nola, errotak, burdinolak, labeak edo teileriak. Guztiak manu-faktura eta ekoizpen zentruak dira, batzuk lehen mailako elikagaiei lotuak, bestek hiribilduaren ekonomiarentzako oinarrizkoak diren produktuei lotuak.

Hiribilduak inguruko salgaien trukatzeko edo salmenta puntuak direla kontuan hartuz, hau da, eskualdeko edo, hobe esanda, jurisdizkioko biztanleek halako jarduerak bertan egitera behartuak zeuden puntuak, berehala ulertuko dugu udalbatza ezberdinek lehen mailako produktuen edo udal-kutxari diru-sarrera nabarmenak lortzeko aukera eskaintzen zizkieteneko ekoizpena zentralizatu eta monopolizatzeko tresnak abiaraztea. Hala, auzotarrak hiri-ondasunen zati ziren ondasun higiezinetan garia ehotzera, ogia egostera edo teilak egitera behartuak egongo ziren.

Bestalde, udalbatzak burdinolak eskuratzea edo beraien jabetzaren zati bat lortzea, Oarsoaldeko oinarrizko eta funtsezko negozio batean partehartzea bilatuko luke, ez baitugu ahaztu behar eskualde hori XIII. mende amaieratik burdin esportazio gune garrantzitsu bat bihurtu zela.

Gehienetan halako ondasunak errentamendu bidez ustiatzen ziren. Udalbatzak beraien kudeaketa enkante publikoan ateratzen zuen eta posturagile onenak eskuratzeko zuen, eskuarki urtebeteko epeaz. Era honetan, udalbatzak bere behar eta gastuei erantzuteko diru kopuru handiak eskuratu zitzaizkien. Harrigarria bada ere, nahiz eta Errenferriko lursail gehienak udalbatzarenak izan eta Añarbeko burdinola XVI. mende amaieran hiribilduko ondare higiezinaren artean garrantzitsuena izan, udal-agintariek ez zuten halako eraikinetan inbertitzeko asmoa agertuko 40ko hamarkada hasiera arte.

Errotei dagokienez, azpimarratu behar dugu badian zehar hainbat eta hainbat kokatutako direla: Herreran, Altzan, Donibanen, Molinaon edo Lezon, esaterako. Batzuetan gainera, komunitate horien kokatze eta finkatzean berebiziko garrantzia izango dute⁶⁶.

Errege Katolikoaren 1491ko betearazleak agerian utzi zuen errotak udalbatzaren errenta nagusienetako bat zirela⁶⁷; baina egoera Oiartzunen behin betiko independentziarekin aldatuko da. Orduz geroztik errota gehienak bailararen jurisdizkioan geldituko dira eta 1499an, adibidez, bertan 19 zeudela badakigu⁶⁸. Galera honen

⁶⁶ Ikus IRIJOA CORTÉS, I.: *Pasaia...*, op. cit., 71-72 orr.

⁶⁷ 1384ean jada, Oiartzun eta Errenferriko herri-ondasun bezala aipamena egiten zaie. Horrek, titulartasuna bi populazioen eskuetan egongo zela islatu dezake, hiribilduko nahiz bailarako biztanleak garia ehotzeko haietara joan beharko luketelarik.

⁶⁸ IRIJOA CORTÉS, I.; eta LEMA PUEYO, J. A.: *Documentación medieval del Archivo Municipal de Oiartzun. I. Libro de estimaciones fiscales de vecinos y bienes raíces (1499-1520)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2011, 1. dok.

aurrean, oso goizetik agertuko du Erreteriak errota berriak eraikitzeke asmoa. 1496an honakoa egiteko intentzioa adierazten zuen: “*fazer dos o tres açenas e molinos en el río que deçiende dende Oyarçun al Pasaje, que es çerca de la dicha villa*”, horretarako “*la madre del dicho río o otros cualesquier braços de agua*” hartuz⁶⁹. Argi dago beraz, banaketaren ondoren hiribilduak berehalako ahalegina egin zuela oso garrantzitsuak ziren udal-errentak mantentzeko.

Baina ez dirudi saiakera goiztiar hauek arrakasta handirik lortu zutenik. Aitzitik, ez dugu udal-erroten eraikuntzaren edo halakoak eskuratu zirelaren berririk 1542ra arte. Orduan, berrogeiko hamarkadaren hasieran, udalbatzak kudeaketak hasi zituen Alzateko jaunena ziren erroten zati baten jabetza eskuratzeko; alegia, “*Baxo*”, “*Beingoerrota*” edo “*Alzate*” izenarekin ezagutzen zirenena.

Errota hauen kasuak udal-jabetzari buruzko datu interesgarriak eskaintzen dizkigu, izan ere, nafar jatorriko leinuak hiribilduan zituen jabetzak saltzeko asmoa agertu zuenean, erroten inguruan zera aipatzen zuen: “*dichos molinos por tiempo avían seydo del concejo d’esta villa y que se los dio a la casa de Alzate por vía de enpeno*”⁷⁰. Alegia, Erreteriarako udalbatzak XV. mende amaieran eraikitako errotak oinetxe horren eskuetara pasa zirela. Ez dugu honen zergatiari buruzko daturik, agian babes edo militar kutsuko laguntza baten ordaina izan zitekeen. Litekeena da bahitura hau 1503 urtea baino lehenago gertatzea. Orduan, erreginak egindako mesede bati esker, Alzate leinuak hiribilduan zituen errotak Martin Santxez Zamudiokoarengana pasa ziren, bide batez Alzateko jaunak 1476ko Erreteriarako erasoetan izandako partaidetza zuzena zigortuz⁷¹. 1542ko datuak ikusirik, geure buruari Zamudioren aldeko mesede hori bete zen ala ez galde egin diezaiokegu. Guk ezetz uste dugu eta gertatzekotan, denbora gutxian bertan behera gelditu zela.

Edonola ere, hiribilduak makina horren laurdena berreskuratu zuen 1542an. Oso esanguratsua da data hauek labore-soberakin garai batekin bat etortzea, errejimen-duak gariaren ehotzea eta banaketa era zuzenago batean egiteko saiakera islatuko bailuke, soberakinak bere interesen arabera kudeatzeko asmoz. Gainera, badakigu laurden horren lehen errentatzailea beste hiru laurdenak eskuratu zituen Juanes Zubietakoa ontzi-maisua izan zela. Honek higiezin horren kudeaketa hobe bat erakutsiko luke, udalbatza kenduta, Zubieta errotaren funtzionamendu egokian interesatua zegoen lehenengo pertsona baitzen⁷².

⁶⁹ AGS. RGS. 1496-X, 324 fol.

⁷⁰ EUA, A-1-5, 129 at.-130 au. folk.

⁷¹ AGS. CC. Cédulas, 6, 232-I. Rodrigo Alzatekoaren partaidetzari buruz, AGS. RGS. 1476-III, 109 fol. eta AGS. RGS. 1479-XI, 63 fol.

⁷² EUA, A-1-5, 154bis au. fol. Ald. EUA, A-1-1, 114 at.-115 at. folk.

Beingoerrota ez zen gure hiribilduak errentan atera zuen errota bakarra; honez gain, Gabirierrotako erroten laurdena zegoen. 1470 urtea baino lehenago Gabiriola burdinolaren ondoan eraikitako errota hauen historia Altzatekoen nahiko beretsua da⁷³. Salbuespen bakarra da udalbatzak 1542ra arte ez zuela beraietan inolako parte hartzerik izan, harik eta urte horretako uztailearen 8an, Zabaletako jaun zen Juan Perez Gabiriakoak, udalbatzari bere erroten laurdena dohaintzan eman zion arte⁷⁴.

1540 urtean Erreteriolako burdinolaren uharka igotzearen inguruan auzia izan zen. Dirudenez, lan horrek, aurretik Gabirierrotara iristen zen haina ur iristea galazten zuen eta ondorioz, ordura arte mantendutako ehotze-bolumena txikitu egin zen. Auzi horretan aurkeztu ziren lekukoek, errota horiek eskualdeko onenak zirela adierazten zuten eta bertara jende andana joaten zela, baita lehorte garaietan ere. Ondasun higiezin horren errotari zen Juanes Elorbidekoak zera adierazten zuen:

“en tiempo de las dichas sequías solían yr a los dichos molinos muchos trigos a moler, que los llebaban los dueños de los tales trigos porque en los tales tiempos de sequías, *avunque dexaban de moler otros muchos molinos çircunveçinos, los dichos molinos de Gabirierrota no dexaban de moler*; e después que se alçó la dicha presa e se abaxaron las dichas açequias, los que bien en los dichos molinos han de buscar trigo para moler, haziendo costa de moças para lo coger, lo que no hazían antes”⁷⁵.

Dena den, errota garrantzitsua bazen ere, baieztapen guzti hauek ezin ditugu hitzez hitz hartu. Gogoratu behar dugu auzia errotaren jabe zen Zabaletako jaunaren eta Erreteriola burdinolaren jabeen artekoa zela eta beraz, oso arrunta litzateke lehenengoak aurkezten zituen lekukoek bere alde egitea, errota, inguruko onena zela adieraziz.

Altzate eta Gabirierrota garrantzitsuenak izango badira ere, badugu halako beste higiezin daturik, Pontikako errotak kasu. Hauei buruzko informazioari dagokionez, badakigu XV. mendean zehar abizen bereko leinuaren esku egon zirela baina 1498 urte inguruan, Olaitzarrek (Altzateko jaunaren ahaide zirenek) laurden bat eskuratu zutela⁷⁶.

⁷³ CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección... I*, aip. lan., 56. dok.

⁷⁴ EUA, A-1-5, 154bis au.-155bis au. folk.; eta EUA, A-1-1, 117 at.-119 au. folk.

⁷⁵ GAO-AGG MCI 142, XI au. fol.

⁷⁶ Juanes Pontikakoa hil zenean (1506 urtea baino lehenago), bere ondasunen artean aipatzen dira (ikus ARChV. Reales ejecutorias, 269-4), baina 1456ko epaiak ez ditu jasotzen, Pontika etxeari eta bere zubiari bakarrik erreferentzia egiten diolarik (ald. CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección... I*, aip. lan., 41. dok.). Dokumentazioak, ordea, Olaitzarrek beraien zatia 1498 inguruan eskuratu zutela dio (ikus ARChV. Civiles, Zarandona y Wals, Fenecidos, 756-3, 101 at. fol. eta hh.). Ald. AGUIRRE SORONDO, A.: *Tratado de Molinología: los molinos de Guipúzcoa*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1988, 514 orr. Egile honek erreferentzia bakarra topatzen zuen, 1568 urtekoa zena.

Beste errota batzuk Errotaberri izenekoak izan ziren. Hauen inguruan oso dokumentu interesgarria kontserbatzen da, beraien hasierari ematen diena, hain zuzen ere. 1520ko urriaren 3an, Juan Alzatekoak, Juanes La Renteriakoari “*Ribera*” izeneko lekuan zuen lursail bat saldu zion, Juanesek errota bat eraiki zezan⁷⁷. Errota berria kokatu behar zen lekuak harresien ondoan zegoen Alzateko errotaren ubide zaharrarekin muga egiten zuenez, hainbat baldintza ezarri ziren salmenta hori aurrera eramateko, tartean errota berriaren uharka eta ubidearen erabilera eta eraikuntzari buruzkoak. Baldintza interesgarrienetako bat, ordea, jabetza eta etorkizunean egin zitekeen salmentarekin zerikusia zuen. Hala, Juan Alzatekoak errota berriaren erdia, bera eta bere oinordekoentzako gordetzen zuen. Halaber, bi aldeetako batek bere zatia saldu nahi izatekotan eta bestea interesatua egotekotan, azken honi saldu beharko lioke eta ez beste inorri.

Hauetz gain, badira dokumentazioak oso gutxitan aipatzen dituen beste errota batzuk, Jeronimo Isastikoarenak edo Pedro Aragurengo oiartzuarrarenak kasu. Azken honi dagokionez, Aranguren baserriaren ondoan kokatutako Aranguren-errotaz ari dela uste dugu. Isastiren kasuan, aldiz, ez dugu uste Oiartzungo Isasti errotarekin bat datorrenik, Jeronimorenak Gabirierrotako ur-iturri bera erabiltzen baitzuen eta, ondorioz, Erreteriolatik beheranzko bidean kokatua egongo zirelako⁷⁸.

Azkenik, 1529 urte amaieran errejimendua Juan Perez Arriagakoa altzatarrak altxatu nahi zuen errotaren eraikuntza galarazten saiatu zen. Arriagak lur batzuk ba omen zituen “*junto al braço de la mar que va del Pasaje a Molinao*” eta hori aprobetxatuz “*avía de tomar el agoa del dicho braço de mar*”. Uharka eraiki nahi zuen lekua Erretereria, Donostia eta Oiartzunek zuten gune amankomun batean zegoen, baina ez dirudi bere saiakera aurrera atera zenik⁷⁹.

Errotekin gertatu bezala, ikertzen dugun garaian burdinoletan egindako inbertsioa oso txikia izango da. Egia bada gure auzotarrek burdinari lotutako negozioan parte hartze zuzena izan zutela, udalbatzak ez zuen jarrera irmo bat erakutsi; ondorioz, jabetza hauek ezohikoak izango dira. Eta egoera hau harrigarria da eskualdeko baso zein ur aberastasuna, meatzeak, Oarsoaldean kokatu ziren burdinola ugariak, ondoko eskualdeetan zeuden burdinolekin izandako harreman estua eta Añarbeko burdinolak XVI. mende amaieratik aurrera udalbatzari eman zizkion diru-sarrera garrantzitsuak kontuan hartzen baditugu⁸⁰.

⁷⁷ EUA, E-7-I-14-3 eta AGUIRRE SORONDO, A., aip. lan., 513-514 orr.

⁷⁸ EUA, A-1-4, 21 au.-22 au. folk. eta bereziki, GAO-AGG CO MCI 142.

⁷⁹ EUA, A-1-2, 4. pieza, 45 au.-at. eta 55 au.-at. folk.

⁸⁰ DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías en Guipúzcoa (siglos XIV-XVI)*, vol. I: *Historia*. Donostia: Luis Haramburu, 1983, 154-173 orr.; eta TELLECHEA IDÍGORAS, J. I.: “*Rentería...*”, aip. lan.

Hiribilduari buruzko ikerkuntza bat egiten saiatu zen lehen egileetako batek, Juan Ignazio Gamonek, 1476ko erasoak hainbat burdinola suntsitu zituela zioen. Urte hartan bost zeudela adierazten zuen: Gabiriola, hirigune barruan eta Gabiriarrren jabetza zena; Pontikakoa, izen bereko leinuarena; Errenteriola, udalbatzarena eta geroago Fanderia egongo zen lekuan kokatua; eta Oiartzungo mugan, bailararen jurisdikziopean, Gabiola eta Suerringoak⁸¹. Datu hauek aintzat hartuz, XVI. mendea baino lehenago Errenteria olagune garrantzitsua zela pentsa dezakegu. Ideia hau baina, jaso ditugun datuei nolabait kontrajartzen zaie: Pontika errota zelako eta ez burdinola, Gabiola eta Suerrin Oiartzunen zeudelako eta Gabiriola, aldiz, hirigunetik aldentuta zegoelako. Alabaina, ohartu behar dugu 1465 eta 1499 urte bitartean hainbat burdinolen berri badugula: Añarbe, Gabiriola, Errenteriola eta, agian, “*Peña de Aya*” izenekoena⁸².

Su-egurraren auzian, Oiartzunek, mugan baina bere jurisdikziopean, 6 burdinola zeudela aipatzen zuen, nahiz eta zehazki zeintzuk ziren ez adierazi⁸³. Datu hauen arabera, eta ondasun higiezin horien izenak jakin gabe, badirudi bailararen independentziaren ondorioz errotekin gertatutakoa burdinolekin ere jazo zela; gehienak Oiartzunen lurretan gelditu zirela, alegia.

Añarbe XVI. mendeko 80ko hamarkadan eraikia zela aipatu izan bada ere, bere inguruan ditugun datuak mende luze bat lehenegokoak dira. Bere lehen aipamena 1465ekoa da, erregeak Bartolome Zuloagakoari burdinola horrek ordaintzen zituen errege-eskubideak eman zizkionean⁸⁴. Ez dugu datu gehiagorik 1503 urtera arte, Errenteriako udalbatzak berreraiki zuela jakiten dugunean; saiakera honek ez zuen aurrera egin, 1510 urtean bere jarduera etenda baitzegoen. 1503 urtea Oiartzungo independentziaz nahiko hurbil dagoen data izanik, baliteke berreraikuntza horrek Errenteriak bere inguruko burdin-ekoizpena kontrolatzeko eta, hori aprobetxatuz, diru-sarrerak lortzeko saiakera islatzea. Hau da, 1495eko egoera berriak Errenteriarentzat burdinola gehien galera ekarri zuenez, udalbatzak, XV. mende amaierarako jarduna etenda duen Añarbe burdinola berriz funtzionamenduan jartzea pentsatu zuela; baina ahalmen handiagoko eta hirigunetik gertuagoko burdinolak zeudenez, bere jurisdizkioan egon ala ez (alegia Gabiriola, Renteriola, Gabiola eta Suerrin), Añarbeko saiakerak ez zuen aurrera egin. 1529-1540 urte

⁸¹ GAMÓN, J. I.: *Noticias históricas de Rentería. Prólogo y notas de Serapio Múgica. Serapio Múgica y Fausto Arocena. Reseña histórica de Rentería*. Donostia: Nueva Editorial, 1930, 72 orr.; GOÑI LARRAÑAGA, J., aip. lan., 47 aip. lan.; CRUZ MUNDET, J. R.: *Rentería en la crisis del Antiguo Régimen (1750-1840). Familia, caserío y sociedad*. Errenteria: Ayuntamiento de Rentería, 1991, 89 orr.; eta AGUIRRE SORONDO, A., aip. lan., 503-532 orr.

⁸² Ald. DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías guipuzcoanas. Aspectos socioeconómicos, laborales y fiscales (siglos XIV-XVI)*. (Edición preparada por M.ª Rosa AYERBE IRIBAR). Donostia: Dr. Camino, 1997, 60-74 orr.

⁸³ EUA, C-5-II-1-5, 4 at. fol.

⁸⁴ DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías guipuzcoanas...*, aip. lan., 60 orr.

bitartean zonalde horri buruz ditugun datuek hipotesi hau baieztatzen dute, ez baitute burdinolarik aipatzen⁸⁵.

Are gehiago, 1540an errejimenduak Añarbe berriz funtzionamenduan jartzeko beste saiakera bat egin zuenean, orduan zeuden aztarnak aprobetxatuz egingo zela zioen; alegia, eraitsita zegoela⁸⁶. Orduan ekimena aurrera atera zela dirudi, nahiz eta urte gutxirako izan; izan ere, 1556an, uholdeek egurrezko uharka suntsitu zuten; hamarkada batzuk itxaron beharko dira, beraz, ahaleginak guztiz aurrera egin dezan⁸⁷.

Garai honetarako dokumentatuak ditugun beste burdinolei dagokienez, Gabiriola eta Errenteriola alegia, hainbat arazo ematen dituzte kokapen zein jabetzaren inguruan. Alabaina, eta horiek argitzeko zerbait luzatuko bagara ere, irtenbidea emateko aukera dugula uste dugu⁸⁸.

Idea orokorra biak, gerora Fanderia izango denarekin batera, burdinola berdinak direla kontsideratzea izan bada ere, Luis Miguel Díez de Salazar bezalako egile batzuk ezberdinu egin zituzten. Ikertzaile honek Gabiriola bi lekutan kokatzen zuen, gaur egungo Errenteriako Gabiria baserrian eta Gabiriolan; Errenteriola, aldiz, Fanderian.

Kontsultatutako dokumentazioak hainbat arazo aurkezten ditu, Gabiriarrak Errenteriolako zati baten jabe zirela aipatzen baitu; ondorioz, aipatutako bi burdinoletan leinu berdinak jabetza izatea, Gabiriola eta Errenteriolaren datuak nahasteko arriskua ematen du. 1547an duela hainbat urtetatik Zabaletako jaunek (Gabiriarrak) Errenteriolako laurdena zutela adierazten zenean, ez zen Gabiriolari buruzko aipamenik egiten. Baina urte berean, Gabiriako jaunak Errenteriolako beste jabeen aurka zuen auzian, Juan Elorbidekoa errotariak honakoa zioen:

“si la dicha presa de la dicha ferrería de Renteriola no se alçara según e como de presente está alçada e si no se abaxara la entrada del agoa en las açequias e calçes de la dicha ferrería, el dicho Juan Pérez de Gabiria, si quisiera, pudiera hazer e edificar una herrería sutil, buena e provechosa en el lugar donde parece que solía aber herrería antes, que es junto a los dichos molinos de Gabirierrota, que parece segund el sitio e senales que ay, que solía aber en el dicho sitio ferrería grande, segund las muchas çepas e senales que ay...”⁸⁹.

⁸⁵ Ikus ARChV. Civiles. Zarandona y Balboa, Olvidados, 41-3, 30 au.-31 at. folk.; eta DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías guipuzcoanas...*, aip. lan., 62 orr.

⁸⁶ Ald. ARChV. Civiles. Zarandona y Balboa, Olvidados, 41-3, 25 au.-at. folk.; EUA, A-1-1, 11 au.-at. folk.; eta EUA, A-1-5, 54 au.-at. folk.

⁸⁷ Ald. DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías guipuzcoanas...*, aip. lan., 61-62 orr.; eta JIMÉNEZ DE ABERASTURI, J. C. (zuz.), aip. lan., 89-90 orr.

⁸⁸ Hauetan jarriko dugu begirada, Altzate eta Berdabiokoak alde batera utziz. Azken bi hauen berri Zobacok egindako mugarriztean besterik ez dugu eta bertan, gainera, bigarrenari “herrería vieja cayda” bezala egiten zaio aipamena. Ikus. CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección...*, II, aip. lan., 85. dok. Sakontzeko, jatorrizko lanera jotzea gomendatzen dugu.

⁸⁹ GAO-AGG CO MCI 142, XI au. fol.

Hau da, aspaldi Gabierrotan erroten ondoan burdinola bat eraikia zegoela; gure ustetan, Gonzalo Morok portuaren inguruan eman zuen 1397ko bere epaian aipatzen zuena eta 1470ko mugarriztean azaltzen dena⁹⁰. Ondorioz, badirudi XVI. mendearen hasieran Gabiolak lanari utzi egin ziola eta honen hutsunea betetzeko, 1530 urte inguruan Erreteriola eraikitzea erabaki zela⁹¹.

Hala, Díez de Salazar zena bide onetik zihoan baina Gabiriolarako ematen zuen kokapena ez zen zuzena. Aipatu bezala, azken hau Erreteriolako Gabiria baserriaren ondoan eta Gabierrotan ondoan kokatzen zuen, elkarrengandik aldentuta dauden bi puntutan, alegia. Ikertzaile berak ohartarazten zuen Lezon ere Gabiria izeneko baserri bat zegoela, gure garaian Hondarribiko jurisdizkioa zena. Eta datu honek oinarritzko galdera planteatzen du: Gabiriola Erreteriolako Gabiria baserriaren ondoan egon baino, Lezoko Gabiria baserriatik gertu egon al zitekeen?

1470ean Hondarribiko mugak ezartzeko balio izan zuen mugarriztea jarraitzen badugu, argi dago Gabiriola aipatzen denean Lezoko Gabiria baserriari buruz ari direla eta ez Erreteriolari hegoaldean eta Palaziozarra ondoan dagoen izen berekoari. Dokumentu horretan Juan Perez Gabiriolararen Barkardaztegi izeneko mendien inguruan hitz egiten da, Agirre eta Gabiria etxe eta basetxeen artean daudenak. Erreteriolari eta Oiartzungo lur direlaren adierazpenarekin batera, honako hau jasotzen da:

“e yendo adelante, los dichos montes de el dicho Juan Pérez de Gaviria, llamados Barcardástegui, por término e jurisdicción de la dicha Villanueva y tierra de Oyarzun; e yendo dende adelante a las casas y caserías llamadas Gaviria (y) de Aguirre, lo que es faz a la parte de Lezo (...); y yendo dende adelante por entre las tierras y heredades y términos de las dichas casas y caserías de Aguirre y Gaviria, a las que vienen a la herrería llamada Gaviriola y dende por las azequias que por encima de la dicha herrería yban al molino que el dicho Juan Pérez tenía ante la dicha herrería y por do corría y seguía de la guía que venía al dicho molino al río mayor llamado el río de Oyarzun...”⁹².

Eta honek, Gabiriola Lezoko Gabiria etxetik gertu eraikita zegoela adierazten du.

Erreteriolari dagokionez, errege-dokumentazioak 1450ean aipatzen badu ere, 1499ko Oiartzungo mugarrizteak ematen digu daturik gehien⁹³. Besteak beste,

⁹⁰ Ald. CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección...*, I, aip. lan., 25. dok.; eta IDEM: *Colección...*, II, aip. lan., 56. dok.

⁹¹ Martin Isastikoa errotariaren alargun zen Maria Etxalarakoak, 1547ko auzian zera aipatzen du: duela 19 urte biak Gabierrotan errotari bezala bi urtez bizitzen egon zirela, “antes de que se alzase Renteriola”. Ald. GAO-AGG CO MCI 142, f. g.

⁹² Ald. CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección...*, I, aip. lan., 56. dok.; IRIJOA CORTÉS, I.: *Documentación...*, aip. lan. 1. dok., 127 at.-128 au. folk.

⁹³ DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías guipuzcoanas...*, aip. lan., 70-71 orr.; eta IRIJOA CORTÉS, I.; eta LEMA PUEYO, J. A., aip. lan., 1. dok.

Errenteriolarako bidean, Gabierrotatik gertu zeuden Salvatore Deun baselizak eta Darieta etxeak jabetzak zituztela, eta Errenteriolatik eta bere ubidetik gertu zegoen Aranguren etxeak ere, inguruan hainbat lur zituela.

Burdinola hauen inguruko azterketari amaiera emateko Gamonen hitzak berrartu behar ditugu, Gabiriola eta Errenteriola azpiegitura bera diren ala ez kontsideratzearen inguruan sortutako arazoa hein batean argitzen duten datuak ematen baitizkigute. Izan ere, egileak akats batzuk egin bazituen ere, tartean Gabiriola hiribildu barruko burdinola kontsideratzearena, biak ezberdintzen zituelako. Errenteriolari dagokionez, udalbatzarena zela aipatzen zuen eta baita burdinolen artean zaharrena zela⁹⁴; horrez gain, erasoaren ondoren (1476koa? 1512koa?) Gabiriola errota bihurtu zela zioen. Azken hau 1547an ditugun datuekin bat dator eta halaber, Lope Martinez Isastikoak 1625ean eman zuen informazioa azalduko luke: Errenteriola lanean zeuden burdinolen artean sartzea baina Gabiriolari buruz, aldiz, inolako aipamenik ez egitea.

Datu hauekin, eta 1499-1547 urte bitartean izandako bideari buruzko informazio zehatzagoen ezean, gure ondorioa hau litzateke: Errenteriolak XVI. mende hasieran lanari utzi ziola baina hainbat hamarkaren ondoren berreraiki zela, Gabiriola erortzeko zorian baitzegoen. Hala azalduko litzateke Diez de Salazarrek Gabiria-Zabaletarrek bi burdinoletan zuten partaidetzaren aipua.

Laburbilduz, XV. mende amaieran biak funtzionamenduan egongo liriteke, bat Gabierrotan eta bestea geroago Fanderia kokatuko zen lekuan, nahiz eta urte gutxiren buruan biek jarduerak eten zituzten. Beranduago, 1530 urte inguruan, Errenteriola berreraiki egin zen, Gabiriarren eta Goizuetarren ekimenez⁹⁵. Ondorioz, Gabiriola beti Gabiriarren esku egon bazen, Errenteriolaren jabetza, hauek eta Goizuetarrek izango dute. Errenteriako udalbatzak, berriz, ez zuen azken horretan inolako partaidetzarik izan, bere begirada Añarben jarri zuelako⁹⁶.

Azkenik, labeen edo teilerien inguruan datu gutxi batzuk besterik ez ditugu topatu. Lehenengoei dagokienez, 1541ean Añarben bat zegoen eta horrez gain, bada-kigu hainbat auzotarrek hirigunean izan zituztela, Maria Martin Sarastikoak 1492an kasu⁹⁷. Teileriei buruz ez dugu informaziorik aurkitu. Zabalbiden bat zegoen, 1491tik aurrera Oiartzungo elizari hamarrenak ordaintzen zizkiona. Bali-teke datu falta honen arrazoia gure auzotarrek Oiartzunen zeuden azpiegiturak erabili zituztelako izatea; XVI. mende hasieran bailaran 8 zeuden eta gainera,

⁹⁴ GAMÓN, J. I., aip. lan., 72 orr.

⁹⁵ GAO-AGG CO MCI 142.

⁹⁶ Nahiz eta geroago partaidetza izan. Ikus GAMÓN, J. I., aip. lan., 423 orr.

⁹⁷ Añarbekorako, EUA, A-1-5, 97 au.-at. folk. Maria Martinen laberako, ARChV. Civiles. Quevedo, Fenecidos, 2732-1, 11 at. fol.

Errenteriako udal-aktek haietara joaten ziren bideen konponketari buruz hitz egi-
ten digute⁹⁸.

2.3. Lonja

a) Funtsezko eraikina udalbatzaren ekonomian

Burdinola eta errotek hainbat hiribildutan izan zuten pisu nabaria Errenterian eman ez zela aipatu badugu, hau udalbatzaren finantzetan itsas-trafikoari lotutako errentek izan zuten garrantziagatik da. Izan ere, diru-sarrera nabariak ematen zituzten bi errentek, arlo honekin zerikusia izango dute: batetik, eta bereziki, lonja; bestetik, sisa eta kai-zerga.

Lonja, XV. mende erdialdetik hasitako merkataritza-hedatze zikloan guztiz txer-
tatutako azpiegitura da. Berari esker, Errenteriak badiak itsas-merkataritzan zuen garrantziari etekin nabarmena atera zion. Lonjak, hiribilduek beraien portuetara iritsi edo ateratzen ziren salgaien gainean hainbat eskubide kobratzeko azpiegitura izan ziren. Gainera, produktuak saldu aurretik bertan pisatu behar ziren eta ondo-

ERRETERIA XIX. MENDE HASIERAN. Aurreko 3 mendeetan izan zuen ia irudi bera islatzen du.

Henry WILKINSON ingelesak 1838 inguruan marraztutako Errenteriarren bista (San Telmo Museoa –Donostia-, P 1784).

⁹⁸ EUA, A-1-2, 4. pieza, 9 au.-10 au. folk. Oiertzungo labeei eta teileriei buruzko informaziorako, ikus IRIJOA CORTÉS, I.; eta LEMA PUEYO, J. A., aip. lan.

rioz, halako eraikin bat izateak, merkatal-trafikoa kontrolatzeko eta salerosketetan iruzurrak ekiditeko aukera bikaina eskaini zien hiribilduei⁹⁹.

Errenteriak 1497 urtean erregeendandik lonja ezartzeko eskumena lortu zuenetik hainbat produkturi muga-zergak ezarri zizkien, salbuespen gutxi batzuk ezik 1485etik Donostiak aplikatzen zituenak zirenak. Hauekin batera, pisatze-zerbitzuagatik, produktua lonjan ematen zuen denboragatik eta salerosketagatik ere kobratzen zen. Burdinaren salmentaren inguruan, adibidez, ezberdindu egiten zen lonjan saltzen zen burdinari eta Nafarroa edo Oiartzundik sartzen zenari ezarri beharreko alkabala. Hau guztia jakinarazteko, eraikinaren ateetan muga-zerga taula eskegi egiten zen¹⁰⁰. Hauek biltzearekin batera, lonjak beste funtzio nabarmen eta famatu bat zuen, “errenteria” izatearena, alegia; hala, burdinarekin lotutako hiru erre-zergak biltzen ziren: alkabala, albala eta hamarren zaharra.

Errotekin gertatu bezala, udalbatzak lonjaren kudeaketa errentamendu bidez egiten zuen. Batzuetan kontratua bi urterako bazen ere, ohikoena urtebeteko epea izaten zen. Hau azaroaren 1ean hasten zen, baina udalbatzak zituen beharren arabera kontratua hainbat hilabete edo urte lehenago egin zitekeen. 1520ko abenduaren 21ean, adibidez, Arnaot Ierobikoari lonja bi urteko epeaz eta urtean 190 dukateko errentaren truke eman zitzaionean, kontratua 1521eko amaieran hasiko zen indarrean, Martin La Renteriakoarena amaitu ondoren. Halaber, Migel Zurubizkoarekin 1523-1524 eta 1524-1525 urteetarako kontratua hitzartu zenenan, hau 1521 ekainaren 20an ospatu zen¹⁰¹. Azkenik, udalbatzak 1529ko apirilaren 4an lonjaren 1531ko errentamendua erramatatu zuten, hau da, 1530eko abenduaren 1ean hasiko zena¹⁰².

Lonjariaren betebeharren artean garrantzitsuenetako bat, azpiegituraren kudeaketa bere mesederako ez erabiltzean zetzan. Hala, hitz eman behar zuen ez zuela, bere negozio propioetan edota birsalmentan garestiago saltzeko helburuarekin, berarentzako eta ezta bere senideentzako burdin kintalik erosiko; honen bidez errentatzailea udal-errenta baten kudeaketaren bidez aberastea edo, behintzat, onuradun bakarra ez izatea ekidin nahi zen eta horretarako, lonjariak zinpekoa egin behar zuen. Neurri hauekin, aurretik eman ziren iruzurrak saiestu nahi ziren, nahiz eta gure garaian horien inguruko hainbat froga izan. Hala, 1539an Martin Perez Akordakoak bere negozioetarako 900 kintal burdin erosi zituela aitortzen

⁹⁹ Ikus ARENILLAS SAN JOSÉ, O.: “El Portugaleta que conoció Lope García de Salazar: aspectos políticos, sociales, económicos y urbanísticos”. In: DÍAZ DE DURANA, J. R. eta REGUERA, I. (arg.), aip. lan., 220-221 orr. (199-231).

¹⁰⁰ EUA, A-1-5, 128 at. folk.

¹⁰¹ EUA, A-1-1, 4 au.-at. folk.

¹⁰² EUA, A-1-2, 4. pieza, 19 at.-20 au. folk.

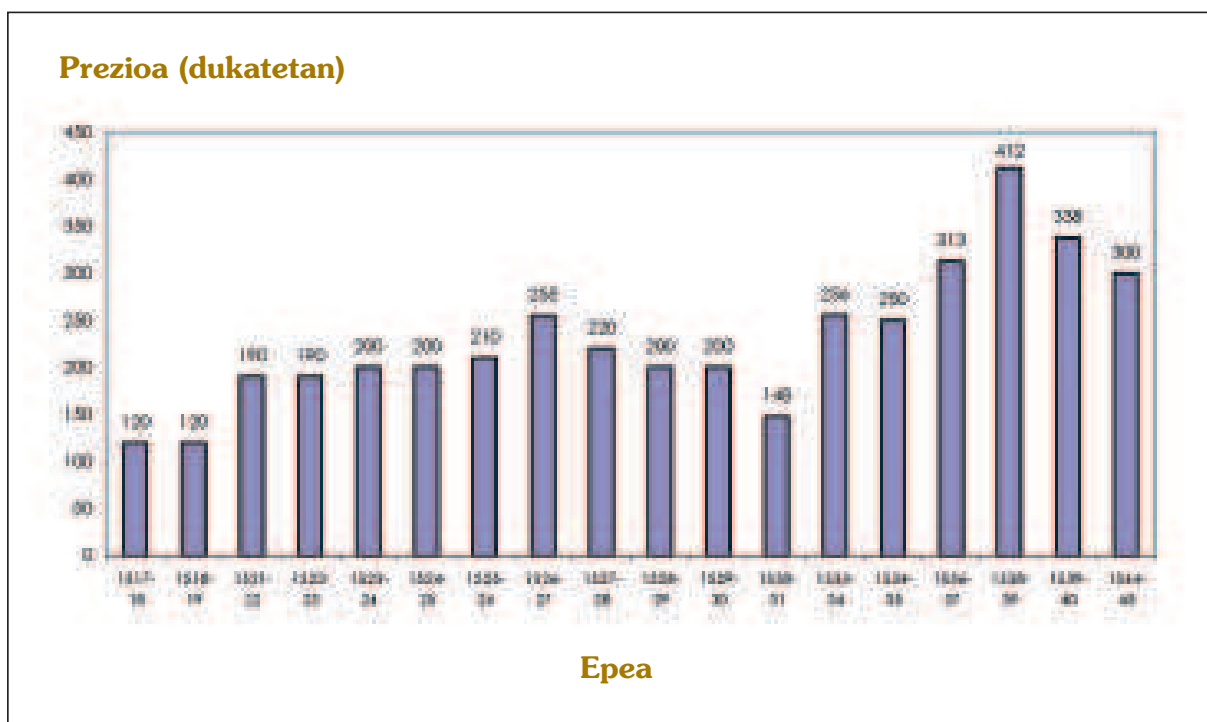
zuen; hainbat hilabete beranduago, 1539-1540ko lonjari izan zen Frantzisko Ibañez Frechillakoak ere, Katalina Iparragirreri 71'5 kintal erosi zizkiola onartzen zuen, Migel Beroizkoa donostiar merkatarri garrantzitsuen eta Donostian bizi zen Francisco de Miranda merkatarri burgostarraren naora bideratuak zeudenak¹⁰³.

Batzuetan, ordea, errentatzaileari hainbat burdin erosteko baimena ematen zitzaion, baina produktua bere ontzi edo negoziatan bakarrik erabiltzeko baldintzarekin. Orokorrean, udalbatzaren lizentzia hauek ekidin gabeko galerak edo kalteak izaten zirenean ematen ziren, hala nola, gerrek edo izurriteek eragindakoen ondorioz. Horiek izan ziren, adibidez, 1523ko urrian Martin La Renteriakoaren emazte Maria Martinez Akordakoa eta 1524ko abuztuan Migel Zurubizkoa baimentzeko arrazoiak¹⁰⁴.

I GRAFIKOA

LONJAREN ERRENTAMENDUA (1517-1544)

Hondarribian bezala, Errenteriako lonjariak lonjara sartu eta bertatik irtetzen

¹⁰³ EUA, A-1-3, 5 au.-at. folk. eta EUA, A-1-5, 63tris au. eta 64 au. folk.

¹⁰⁴ DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías en Guipúzcoa...*, II, aip. lan., 46 orr. Ald. EUA, A-1-2, 1.go pieza, 53 au.-55 au. folk.; eta EUA, A-1-2, 2. pieza, 50 au.-52 au. folk.

ziren produktuen kontu-liburua izatera behartua zegoen. Guri dagokigunez, gaur egunean ez dugu halako dokumenturik topatu baina badakigu bere garaian errentatzaileek izan zituztela, Martin Aiakoaren heriotzean egin ziren ondasunen inbentarioan ongi islatzen den bezala¹⁰⁵.

Esan dugunez, lonjak diru-sarrera nabariak eman zizkion Errenteriako udalbatzari. I grafikoan ikus dezakegu errentamenduaren balioa pixkanaka igo egin zela, bi igoaldi izan zituelarik, 1519-1527 eta 1529-1539 urte bitartean, hain zuzen ere. Udalbatzak errenta honengatik lortzen zuen dirua hainbat helburu betetzeko bideratzen zuen, besteak beste, hainbat pertsonak udalbatzaren izenean ordaindutako gastuei aurre egiteko. Hori dela eta, halako kasuetan lonja hipotekatzea ohikoa izaten zen¹⁰⁶.

Halakorik egitea udalbatzaren aurka jokatu zezakeen. Diru-sarrerak lehen bait lehen lortzeko beharrak errentamenduak ahalik eta azkarren egitea ekarriko lukenez, uste baino diru kopuru txikiagoagatik akuran emango ziren. Hala, Martin La Renteriakoak udalbatzak Pedro Martinez Enderikakoa merkataria bilbotarrarekin zuen zorra kitatu zuenez, ordainetan 1517ko lonjaren errentamendua eman zitzaion, 120 dukatetan baloratu zena. Hainbat lekukoren arabera, baina, prezio hori ohikoa baino 50-100 dukat gutxiago zen eta ondorioz, datu honek, errenta gerora 1521ean ikus ditzakegun 190 dukat ingurugatik ematen zela aditzera ematen digu¹⁰⁷. Edonola ere, 1527-1531 bitartean ikus dezakegun beheranzko joera ezik, lonjaren errentamenduak argi egin zuen gora eta beraz, merkatal-trafiko handiago bat eta testuinguru komertzial positibo baten aurrean gaudela ondorioztatu dezakegu. Gainera, 40ko hamarkada hasieran beherakada bat hasi bazuen ere, balio altuak mantendu zituen, bai behintzat, gure garaiko urte gehienetan izan zirenekin alderatuta.

Udal kontuen inguruan dugun informazioa oso urria bada ere, argi eta garbi adierazten du lonjari atxikitutako udal-errenta hiribilduko nagusienetako bat izan zela. 1534 eta 1538 urteetan diru-sarrera guztien %30-a baino pixka bat gehiago izan zen. Lehenengo urtean 250 dukatengatik (93.750 marai) errentan eman zen, %30'51-a. 1538an, aldiz, 412 dukat (154.500 marai), diru-sarreraren %33'47-a. Beste urte batzuetan berriz, portzentaiak nabarmen egin zuen gora: 1522an, adibidez, nahiz eta 200 dukatetan (75.000 marai) errentan eman, sarrerei ia %46ko ekarpena egin zien (%45'93).

¹⁰⁵ GAO-AGG CO MCI 57.

¹⁰⁶ Hainbat adibidetarako, ikus EUA, A-1-1, 22 au.-23 at. folk.; eta EUA, A-1-5, 64 au. eta 60tris au.-61 tris at. folk.

¹⁰⁷ Ald. ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Olvidados, 277-4, 157 au. eta hh. fol. Errentamenduaren balioaren inguruan, ibidem, 70 at.-71 au. folk.

b) Hainbat lonja badian zehar? Kokapenaren arazoa

Ohikoa izan da Errenteriako lonja gaur egungo Foruen Enparantza dagoen lekuan kokatzea. Halakorik adierazteko oinarri dokumentalak hartu dira, 1497 mesedea hain zuzen ere. Bertan ezarritako xedapenen arabera, lonjaren kokalekua honakoa izango zen: “*la casa de Pero de Amasa, vesino de la dicha villa, que está junto con la puerta que salen de la dicha villa para la villa de San Sabastián a man izquierda; por quanto al presente la dicha villa non tiene facultad para faser e hedificar nueva casa e loja*”.

Ordutik, eta eraikinaren eraikuntza amaitu bitartean, etxe horrek lonja funtzioak beteko zituen; baina beranduago, espresuki sortutako eraikin berrira lekualdatuko zen. Hau ez zen 1499 urtea baino lehen gertatu. Hala ematen du aditzera Esteban Santrazelaikoak, Juan Perez Idiakaizkoaren aurka bere iloba Frantzisko Arranomendikoak zuen obligazioa bete zuenean; izan ere, Estebanek, Frantziskok Juan Perezi zor zizkion kintal burdinak ordaindu zizkionean, hauek Pedro Amasakoaren etxean egon zirela aipatzen da eta ondorioz, lehenengo urteetan lonja funtzioa etxe horrek bete zuela islatzen duen datua da¹⁰⁸.

Esan bezala, 1497ko dokumentuak Amasaren etxea behin-behineko lonja zela zioen, berria eraiki arte. Harriagarria bada ere, ez dakigu hau noiz egin zen. Egile batzuek 1539 urte inguruan eraiki zela diote, Pedro Amasakoaren etxea ezusteko sute batek erre zuenean. Baina urte horretako aktek ez dute gertakari honen inguruan ezer adierazten¹⁰⁹.

Kontsultatutako dokumentazioak, gainera, teoria hau ezeztatzen du. XVI. mendeko bigarren erdialdean lonja Maria Juan Aldabekoaren etxean egon zen eta ondoren, 1569ko otsailean, Fernando Orozkokoaren oinordekoenean¹¹⁰. Hala-ber, 1553an Oiartzunek halako azpiegitura eraiki gabe zegoela adierazten zuen eta Errenteriak ez zuen baieztapen hau ukatzen; aitzitik, urtebete lehenago, hiribildua Jeronimo Isastikoarenak ziren zoru batzuetan begirada jarri zuen, bertan udaletxea eta lonja eraikitzeko asmoz¹¹¹. Azkenik, nahiz eta 1549an egin ziren kaleen lauzadura-lanen zerrendan lonja-etxea (“*casa de la lonja*”) agertu, aipamen orokor bat dela uste dugu; hau da, funtzio hori zuen etxe partikular bati erreferentzia egi-ten zitzaiola, udaletxearekin hamarkada hauetan gertatu zen bezala¹¹².

¹⁰⁸ Ikus ARChV. Pleitos Civiles. Pérez Alonso, Fenecidos, 1668-4, 81 au. fol.

¹⁰⁹ Ald. BOZAS URRUTIA, E.: *Andanzas y mudanzas de mi pueblo (Rentería en la leyenda y en la historia). Nere herriaren ibillaldiak eta gora-beherak (Errenteria kondarian eta ipuin-zaharretan)*. Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1976, 121 orr.

¹¹⁰ DIEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías en Guipúzcoa...*, II, aip. lan., 303 orr.

¹¹¹ EUA, C-5-II-11-1, 51 au.-at. folk.; eta HH. EE.: *Errenteriako eraikuntza historikoak...*, aip. lan., 18 orr.

¹¹² EUA, A-1-6, 20 au. fol.

Ondorioz, gure garaian ez zen lonja eraiki eta funtzio hori betetzeko etxe partikularrak erabili ziren, errentatzaileenak bereziki. Honen inguruan dugun adibiderik garbiena 1541ko abuztuaren 31koa da. Egun horretan ospatu zen udalbatzarrean, errejimenduak errentatzaileek “*han de tener lonja e fierros en sus casas en perjuicio de la villa*” buruz eztabaidatu zuen, eta honek argi eta garbi adierazten du ordura arte halako eraikinik ez zegoela eta funtzio horretan lonjaren ardura hartzen zutenen etxeak erabili zirela¹¹³. Honen ildotik, badakigu 1520a baino lehenago Martin La Renteriakoa kapitainaren etxea lonja moduan erabili zela eta garai honetan pertsona bera errentatzaile izan zela¹¹⁴. Halaber, orain darabilgun hipotesia Amasaren kasuak berak baieztatu dezake, lonjari izan baitzen XV. mende amaieran eta 1497an azpiegitura bere etxean jartzeko arrazoirik nagusia hori izan zelakoan gaude¹¹⁵.

Datu hauekin batera, orain arte ezezagunak ziren batzuk topatu ditugu, Oiartzun eta Errenteriaren arteko tirabirak lonjaren esparrura hedatu zirela adierazten dituztenak.

1540an udal aktek “*la rentería del peso de las benas que el dicho conçejo [Errenteriakoa] tiene en el canal del Pasaje, çerca las casas de Vizcaya*” buruzko aipamena egiten dute, orain arte oharkabean pasa dena¹¹⁶. Hirigunetik aldenduta zegoen azpiegitura honen zergatirako hainbat hipotesi pentsa daitezke: lonja eta pisua (errenteria) banatuak egotea; lonjak kokapen aldaketak izan izana edo, 1539ko ustezko sutearen hipotesia jarraituz, azpiegitura hau (edo, behintzat, errenteria) pasaitar gune horretan behin-behinean kokatzea. Gure ustetan, baina, Bizkaiako errenteriaren aipamena ulertzeko XV. mende amaierako eta XVI hasierako hainbat datuetara jo behar dugu.

Lehenengo eta behin, 1478ko Oiartzun eta Donostiaren arteko akordio eta elkarrenganako barkamen hitzarmenean jarriko dugu begirada. Dakigunez, elkarren artean izandako liskarren ondorioz sortutako dokumentua da. Bertan jaso ziren xedapen ezberdinen artean, hiribildu donostiarraren jurisdikziopean zeuden lurretan lonja baten eraikuntza zegoen. Honek, Oiartzunera kanpotarrek zekarten eta lurreratu behar zuten alearen erdia gordetzeko balioko zuen eta baita bailaratik portua erabiliz itsasoratuko zen burdina biltzeko; bertan bildutako errentei dago-kienez, erdi bana banatuko zituzten Oiartzunek eta Donostiak¹¹⁷.

¹¹³ EUA, A-1-5, 111 au.- at. folk.

¹¹⁴ Ald. ARChV. Pleitos Civiles. Varela, Fenecidos, 497-1, 38 au. fol.

¹¹⁵ Ald. AGS. RGS. 1503-IV, 91 fol.

¹¹⁶ EUA, A-1-5, 16 at.-17 at. folk.

¹¹⁷ CRESPO RICO, M. A.; CRUZ MUNDET, J. R.; eta GÓMEZ LAGO, J. M.: *Colección...*, II, aip. lan., 70. dok.

Ez dakigu hitzartutako eraikina baldintza horietan eraiki zen ala ez. Gure ustetan Donostiak bai, halako azpiegitura bat eraiki zuten, kutsu militar argia eman ziolarik; San Pedroko dorre famatuaz ari gara, badian eskumenak zituzten portuzainen bizileku zena. Alabaina, Errenteriak 1478ko akordioari apelazioa jarri ondoren, uste dugu hau ez zela bere osotasunean burutu; hau da, Donostiak berak bakarrik erabiltzeko eraikina altxatu zuela.

Izan ere, gure hiribilduak Donostia eta Oiartzun arteko hitzarmena bertan behera gelditu zedin eskatzen zuen eta horrekin batera, berezko lonja bat eraikitzeko eskubidea izatea eskatu zuen. Azken finean, ezin dugu ahaztu 1477 eta 1485 urte bitartean, Donostiak, Pasaiaiko portuan eskumen gehiago ematen zizkioten epaien baieztapenekin batera, hiribildutik igarotzen ziren salgaiei zerga ezartzeko eta lonja eraikitzeko pribilegioa lortu zuela. Mesede hauekin, Errenteriak bere merkatal-jarduera garatzeko aukerak murriztuak ikusi zituen. 1497an, baina, oso neurri esanguratsua hartu zuen: berak ere lonja propioa ezartzeko baimena eman ziezaioten eskatu zien erregeei, kaiaren berreraikitzea bideratzeko lanetan laguntza eskatzearekin batera. Lan hauek bertara joaten ziren merkatarien mesedetan zirela zioen eta gainera:

“a cabsa que en la dicha villa non ay lonja en que esté el peso en que se pesen las mercaderías que se venden e conpran en la dicha villa, los mercaderes e trantantes que van a ella a conpran e vender reçiben muchos engannos e frravdes e colusiones, porque cada vn veçino de la dicha villa tiene dos pesos con que conpra e otro con que vende”¹¹⁸.

1478ko akordioa ez zela aurrera atera uste dugu, xedapen horri dagokionez, behintzat. Honek, eta Errenteriak lonjaren mesedea eskuratzeak, Oiartzunen erantzuna ekarri zuen, lonja propia eraikitzeko eskaera eginaz. Erabaki hau Errenteriarren jarreran zetzan, hainbat urtetatik, Oiartzundik nao eta bateletan jeisten ziren eta zuzenean badian ainguratutako itsasontzietan kargatzen zituzten hainbat salgaiei lonjan kobratzen ziren eskubideak aplikatu nahi zizkielako:

“...qu'estando los veçinos e moradores del dicho valle e tierra en posesyón e costumbre antigua de lleuar a cargar sus fierros e mercaderías al puerto de Oyarçun, llamado el Pasaje, e a los puertos de San Sebastián e Fuenterrauía e a otros puertos comarganos pagando de las dichas mercaderías los derechos a nos pertenesçientes e no más, diz que de pocos años acá, los veçinos de Villanueva de La Rentería fizieron vna lonja en la dicha villa e que quando los veçinos e moradores de la dicha tierra de Oyarçun yvan a cargar e cargavan en ella los dichos sus fierros e mercaderías, pagavan allí çiertos derechos de loaje e peso e guarda. E que

¹¹⁸ Ibidem, 92. dok.; eta EUA, C-5-II-11-1, 229 au. fol.

agora, quando los veçinos e moradores del dicho valle e tierra de Oyarçun lleuan los dichos sus hierros e mercaderías en bateles e gabarras por el juncar de la mar abaxo a los cargar en las otras fustas qu'están en el dicho puerto del Pasaje, diz qu'el conçejo e veçinos de la dicha villa de La Rentería les prenden e demandan derechos de loaje e peso como si lo llevasen a la dicha lonja, nunca lo aviendo vsado ni acostumbrado pagar ni aviendo cabsa. Porque en lo qual diz que sy así pasase, la dicha tierra e veçinos d'ella reçeibirían mucho agrauio e daño e çesaría mucha parte del trato d'ella, [honakoa egin ez zedin eskatuz:] qu'el conçejo e veçinos de la dicha villa de La Rentería pidiesen ni llevasen los dichos derechos e dexasen pasar los dichos sus fierros e mercaderías libremente al dicho puerto del Pasaje..."¹¹⁹.

Zalantzarik gabe, eztabaidaren ildotik Oiartzunek lonja eraikitzearen gaia mahai gainean jarri zuen, bere ekonomia eta finantzei onurak ekarriko zizkiela argudiatuz. Hala, 1504ean honakoa eskatzen zuen:

"que los dichos sus partes fasta agora, con la grand neçesydad de los fuertes e duros tiempos que en estas partes ha auido, mayormente desde la quema que los françeses fisyeron en el dicho valle e tierra e su anteyglesia con mucha gente e casas, *no han podido haser vna lonja en el dicho su puerto del Pasaje e se han fatigado en llevar sus fierros e mercadurías los dichos sus partes a puertos estraños, teniendo el dicho conçejo lugar pronto e aparejado para la haser en el dicho su puerto; e que agora la querrián haser e hedificar en el dicho su puerto en el lugar llamado el puerto de Leço, donde no ay lonja alguna...*"¹²⁰.

Oiartzunek Lezotik gertu lonja bat eraiki nahi izan zuen, Errenteriako guneko harresitutik urrun eta, teoriarik, honek zuen lonjaren kontrako aldean. Baina gure hiribilduak eraikuntzari aurre egin zion, bailarak aukeratutako lekua bere jurisdikzioa zela argudiatuz eta, ondorioz, Oiartzunek lonja bat eraiki nahi izatekotan, bereak ziren lurretan egin zezala esanaz eta ez hiribilduarenak zirenetan¹²¹. Hala, Lezotik gertu zeuden lurrak Errenteriarenak izatearen aipamena, hasieran aipatu dugun "Pasaiaiko pisuarekin" zuzenean lotu behar dugula uste dugu; hau da, Bailarak XVI. mende hasieran bere lonja eraiki nahi zuen lekuan hiribilduak pisu hori kokatu zuela, bailaratik jeisten zen burdinaren kontrol zuzenagoa bilatuz eta sinbolikoki, Oiartzunen asmoen aurrean, inguru horretan zituen lurren jabetza azpimarratuz.

Oiartzunen portu-interesak su-egurraren betearazlean ere agerian geratzen zen. Orduan, itsasertzek eta ihitzek Errenteriaren eta bere artean aprobetxamendu amankomuna izan zezatela eskatzen zuen. Baina, hala ere, gogoan zuen liskarrak

¹¹⁹ AGS. RGS. 1503-VIII, 160 fol.

¹²⁰ AGS. RGS. 1504-X, 331 fol.

¹²¹ AGS. RGS. 1504-X, 111 fol.

jarraitzekotan, gune horien jabetza zatitu beharko zela. Eta hau gertatzen bazen, berari hainbat lur egokituko zitzaizkion, lonja propioa jartzeko balioko zitzaizkionak¹²². Alegia, oraindik 1505-1508 urte bitartean eraikin hori egiteko asmoa agertzen zuen.

Baina ez dirudi Oiartzunen nahi hauek aurrera atera zirenik. 1536ko abenduan bailarak Errenteriak lonjan kobratzen zituen eskubideen gaineko partaidetza izatea eskatu zuenean, alegatuak Errege Katolikoek 1491ko epaian oinarritzen zituen. Bereziki, Errenteriarik zegozkion itsaso zati eta itsasertzak hiribildurako eta bailararako aprobetxamendu amankomuna izango zutela jasotzen zuen xedapenean. Hala, ihitzak ere portuko erriberatzat hartu zitezela eskatzen zuen eta ondorioz, beraien ustiapena amankomuna izatea; oraingoan, baina, 30 urte lehenago ez bezala, ez zuen lonjaren eraikuntza eskatzen. Aitzitik, eraikinaren eta lur horien gozamina eta kudeaketa amankomuna izatean jartzen zituen bere saiakerak. Baina hau ez zen erdi banakoa izango. Probintziaren gastuak ordaintzeko erabiltzen zen errepartimendu sutenaren sistemari oinarrituz, lonjaren bidez biltzen zen diruraren bi heren bailararentzako izan zitezela nahi zuen, Errenteriak beste herena jasoko zuelarik. Eskaera edozein delarik ere, azpimarratu nahi duguna zera da: ordura arte eskualdean eraikitako lonja bakarra Errenteriarena zela¹²³.

Hala, XVI. mende hasieran berezko lonja eraikitzeari buruz egin zituen eskaerek jaso zituzten ezezkoen aurrean, Oiartzunek taktikaz aldatu zuen; orduetik, hiribilduan kokatutako lonjaren ustiapenaren zati bat eskatuko zuen. Hala, 1536 eta 1565 artean, auzi luze bat jazoko da, lonjaren erabilera eta ustiapenaren inguruan. Azken honen ondorioz, bailarak lortu zuen nahi zuena, lonjako kudeaketan esku hartzea; hortik aurrera errentamendua bi udalbatzen onespenerekin egin beharko zen. Epaia, baina, ez zen guztiz bere aldekoa izan, kudeaketa erdi bana izango baitzen. Hala, Errenteriaren eskumen galeraren ordainetan, Oiartzunek orduz geroztik eta ordura arte lonjan egin ziren hobekuntzek eta beste hainbat lanek eragindako gastuen erdia ordainduko zuen¹²⁴.

¹²² “e qu’el dicho puerto del juncar e su ynterese e aprovechamiento heran comunes e non se les podía quitar la facultad que sus partes [Oiartzun] tenían de faser casa de loja, pues que de otra manera non se podrían aprovechar del dicho puerto (...). Lo otro, porque quedando por común el dicho juncal e puerto quedaría descordia, e se deuiera mandar qu’estuuiese la comunidad en todo o partirse la comunidad todo e partirse del todo e no se fazer partiçión solamente lo que la villa quería, porque los dichos sus partes, quitándoles los montes, ternían neçesidad de tratar por la mar”. Horregatik, zera eskatzen zuten: “que los dichos sus partes pudiesen gozar del dicho juncar e puerto como los de La Rentería e fazer allí lonja aparte de la que la villa tenía”. EUA, C-5-II-1-5, 5 au.-at. folk.

¹²³ Ibidem, 6 at. fol.

¹²⁴ Laburpen baterako, ikus: DÍEZ DE SALAZAR, L. M.: *Ferrerías en Guipúzcoa...*, II, aip. lan., 302-303 orr.; eta GOÑI GALARRAGA, J., aip. lan., 50 orr.

Baliteke auzi honen ondorioz hiribilduak lonjaren kokapena aldatzea eta hasieran zegoen lekuaren kontrako aldean jartzeko erabakia hartzea, horrela Oiartzun ibaitik igo edo jeisten zen burdina hobeto kontrolatuko zuelarik. Hipotesi hau nolabait ondorioztatu daiteke 1569an gertatu zen lonjaren kokapen aldaketa kontuan hartzen badugu: Fernando Orozkokoaren etxeak Beheko Kalen baitzeuden¹²⁵.

Laburbilduz, zera esan dezakegu: Errenteriak ez zuela lonjara bideratutako erai-kin berezi bat, gutxienez XVI. mendeko bigarren erdira arte. Ordura arte, azpiegitura hori hainbat etxe partikularretan kokatu zen, bai hainbat ikerkuntzek aipatu duten lekuan, baina baita beste batzuetan ere, bereziki errentatzaileenak zirenetan. Bestalde, 1538 eta 1540 artean dokumentazioak aipatzen duten *Pasaiako pisuak*, Errenteriaren saiakera bat agertuko luke Oiartzunek ibaitik behera garraiatzen zuen burdina kontrolatzeko, bailarak hainbat hamarkada lehenago bere lonja propioa ezartzeko aukeratu zuen puntuan jarritz.

¹²⁵ 1811ko aipameneren arabera. Ikus EUA D-4-1-1 eta baita *Errenteriako Toponimia*, aip. lan.